

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА

Зелінська Тетяна Миколаївна

УДК 159.923.2 – 053.6

**ПСИХОЛОГІЯ ОСОБИСТІСНОЇ АМБІВАЛЕНТНОСТІ
В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ**

19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора психологічних наук

Київ – 2014

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі соціальної психології та психотерапії
Інституту соціології, психології та соціальних комунікацій
Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова,
Міністерство освіти і науки України

Науковий консультант:

доктор психологічних наук, професор,
дійсний член НАПН України
Максименко Сергій Дмитрович,
Інститут психології імені Г.С. Костюка
НАПН України, директор.

Офіційні опоненти:

доктор психологічних наук, професор,
член-кореспондент НАПН України
Бондаренко Олександр Федорович,
Київський національний лінгвістичний
університет, завідувач кафедри психології;

доктор психологічних наук, професор
Павелків Роман Володимирович,
Рівненський державний гуманітарний
університет, завідувач кафедри вікової та
педагогічної психології;

доктор психологічних наук, доцент
Поліщук Валерій Миколайович,
Глухівський національний педагогічний
університет імені О. Довженка,
завідувач кафедри практичної психології.

Захист відбудеться «28» лютого 2014 року о 12 годині на засіданні
спеціалізованої вченої ради Д 26.053.10 у Національному педагогічному
університеті імені М.П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного
педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, м. Київ, вул. Пирогова 9.

Автореферат розісланий « 22 » січня 2014 року

Вчений секретар

спеціалізованої вченої ради **Л.В. Долинська**

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Нестабільне сучасне суспільство України посилює у людей суперечливе коливання протилежних емоцій, думок, дій, їх протистояння, домінування деструктивності (аномії, агресії, залежності, однополюсності позиції тощо). Це особливо негативно впливає на юнацтво, яке вже задіяне у суспільні процеси, знаходиться на шляху становлення особистісних поглядів, цінностей внутрішнього світу за дорослими стандартами. Тому пріоритетним завданням для психологічної науки є необхідність підготувати юнацьку молодь до гармонізації власної особистості у напрямі інтеграції амбівалентності (позитивного й негативного до одного об'єкта) з домінуванням позитивно-ціннісного, конструктивного, що сприятиме її особистісному зростанню та суспільному прогресу.

У юнацькому віці загострюються протилежні тенденції розвитку особистості через необхідність готовності до самореалізації в усіх сферах життя. Особистісна амбівалентність розвивається впродовж життя людини, але в юності посилюється поляриність, коли уточнюються позиції дорослого життя, особливо при переході до ранньої дорослості. У юнацькому віці, з одного боку, взаємопов'язані негативні переживання (загальна невизначеність, аномія цінностей) з позитивними (оптимізмом, довірою до себе), з іншого, – посилюються потреби в інтеграції та індивідуалізації, що робить їх сприятливими до гармонізації амбівалентності (Г.С. Абрамова, Г. Крайг, Д. Кун та ін.).

Дестабілізуючим фактором розвитку особистісної амбівалентності є криза сучасної середньої та вищої школи, низька ефективність системи освіти. Проте у юнацькому віці (період професійної й особистісної готовності до самореалізації) молода людина має можливості будувати власне життя завдяки узгодженості позитивного і негативного внутрішнього світу, а тому важливо знаходження шляхів самореалізації у соціальному світі.

Одним із напрямів вирішення зазначеної проблеми є дослідження амбівалентності як динамічної властивості особистості в юнацькому віці, що стає варіативним регулятором усіх сфер життя, обумовлюючи специфіку її розвитку. Термін «амбівалентність» (лат. *ambo* – обидва і *valentia* – сила) означає взаємовиключне сполучення позитивного й негативного до одного об'єкта зовнішнього чи внутрішнього світу, що супроводжується виявом протистояння різної інтенсивності. Особистісна (внутрішня, психологічна) амбівалентність – стійка природна властивість, котра виявляється в співіснуванні протилежних переживань до одного об'єкта.

Проблема амбівалентності вивчається переважно у зарубіжній психології. Умовно ці дослідження можна поділити на три напрями. *Перший напрям* зосереджує увагу на психодинамічних аспектах амбівалентності (З. Фрейд). У психоаналітичних концепціях розвитку розкривалася її роль у формуванні особистості в ранньому дитинстві (К. Абрахам, Д. Віннікотт, М. Клейн та ін.). Амбівалентність в теоріях неофрейдистів розглядалася як невід'ємне психологічне явище в структурі особистості (А. Адлер, К. Хорні,

К. Юнг). Представники егопсихології вивчали амбівалентність у широкому соціокультурному контексті як специфічну особливість взаємодії з реальністю (Е. Еріксон, Е. Фромм). *Другий – когнітивний напрям* презентований дослідженнями амбівалентності як виду психологічного конфлікту в теорії поля К. Левіна, при прийнятті рішення в межах теорії соціального научіння (В. Крено, М. Кругман, Дж. Роттер, Дж. Сайвесек та ін.). Амбівалентність атитюдів висвітлювалася як результат позитивної і негативної інформації (Р. Брьомер, К. Джонас, М. Дьель); як опір між ставленнями та намірами (Д. Вігінер, Дж. Даунін, Дж. Кроснік, Р. Петті та ін.); різноманітність видів амбівалентності атитюдів (Д. Бургес, Д. Джост, М. Занна, М. Томпсон); як опір між емоційними і пізнавальними оцінками (Ю. Боргіда, М. Занна, Х. Левайн, С. Томпсен); як умова зниження інтенсивної амбівалентності (П. Брьомер, К. Джонас, М. Дьель, М. Кругман, Дж. Мірлу, М. Мур, Р. Петті, Дж. Прістер та ін.); вивчення структури, вимірювання амбівалентності (Д. Гріффін, М. Занна, Е. Інгл, К. Каплан, І. Кец, Е. Ліберман, В. Скотт, М. Томпсон, Р. Хес, Ш. Чейкен та ін.). Представники *третього, гуманістичного напрямку* розглядали проблеми активності особистості, її прагнення до самоактуалізації, конгруентності (А. Маслоу, Ф. Перлз, К. Роджерс), позитивної спрямованості (Н. Пезешкіан, М. Селігман), психотерапевтичного виміру (Г. Арковіц, Л. Грінберг, Д. Інгл, В. Міллер, С. Ролнік, Е. Філдс та ін.), а також екзистенціальної психотерапії (Дж. Бьюдженталь, Р. Мей, В. Франкл, І. Ялом), переживання феномена внутрішньої амбівалентності (Н. Вестерман, С. Дональдсон, Н. Харіс, С. Харіст, С. Хартер та ін.).

У радянській психології проблема амбівалентності досліджувалася побіжно до інших проблем (Л.С. Виготський, О.М. Леонтьєв, С.Л. Рубінштейн, Л.М. Собчик). Лише декілька робіт присвячені певним аспектам амбівалентності особистості (О.В. Гордєєва, І.Н. Михеєва, Т.М. Сорокіна). Українські вчені вивчають амбівалентність як властивість соціальних установок (Т.Н. Лук'яненко, В.В. Хабайлюк, А.Е. Хурчак, І.М. Шастко та ін.), її вияви у кризовій свідомості (Н.М. Ануфрієва, Є.І. Головаха, Н.В. Паніна та ін.).

Водночас, системних досліджень щодо психології особистісної амбівалентності з урахуванням протистояння між позитивним і негативним та їх збалансованості, узгодженості та гармонії в юнацькому віці не виявлено, тоді як встановлення закономірностей, механізмів, чинників дозволить розкрити шляхи гармонізації особистісної амбівалентності в юнацькому віці.

Отже, соціальна і психологічна значущість зазначеної проблематики у сучасній психолого-педагогічній теорії і практиці зумовили вибір теми дисертації «Психологія особистісної амбівалентності в юнацькому віці».

Зв'язок теми з науковими програмами, планами, темами. Тема входить до плану науково-дослідної роботи кафедри соціальної психології та психотерапії Інституту соціології, психології та соціальних комунікацій Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова і

затверджена Вченою радою університету (протокол № 8 від 29.03.2012 р.) та узгоджена Міжвідомчою радою з координації наукових досліджень у галузі педагогіки і психології НАПН в Україні (протокол № 5 від 29.05.2012 р.).

Мета дослідження полягає у теоретико-методологічному обґрунтуванні та експериментальному вивченні генези, структури, механізмів, форм, типів та закономірностей особистісної амбівалентності, розробці і впровадженні психологічних умов гармонізації її розвитку в юнацькому віці у процесі психологічної консультативної взаємодії.

Згідно поставленої мети було визначено **завдання дослідження**.

1. На основі теоретичного аналізу проблеми розвитку особистісної амбівалентності в контексті наукових підходів у філософії, соціології, психіатрії, психології визначити психологічний зміст поняття «особистісна амбівалентність».
2. Обґрунтувати концептуальну парадигму та принципи розвитку цієї властивості особистості в юнацькому віці.
3. Розробити концептуальну модель і обґрунтувати критерії, показники, рівні та механізми генези особистісної амбівалентності в юнацькому віці.
4. На засадах особистісно-інтегративного підходу дослідити особливості соціального й особистісного світів юнацтва, закономірності розвитку складових структури, форм вияву та визначити типи особистісної амбівалентності в юнацькому віці.
5. Розробити та впровадити систему організаційно-комунікативних та змістовно-сміслових психологічних умов гармонізації особистісної амбівалентності в юнацькому віці у процесі психолого-консультативної взаємодії.

В основу дисертаційного дослідження було покладено **припущення** загальнотеоретичного та прикладного характеру. *Загальнотеоретична гіпотеза*. Генеза особистості нерозривно взаємопов'язана з розвитком її внутрішньої амбівалентності, що впливає на прояв новоутворень та перебіг вікових криз. Джерелом розвитку амбівалентності виступає потреба – генетична рушійна сила особистості, яка породжує, розгортає, ускладнює та розвиває цю особистісну властивість впродовж життя. Саморух особистості як цілісності супроводжується балансом, узгодженістю амбівалентних суперечностей внутрішнього світу в юнацькому віці. Генеза амбівалентності в юності здійснюється як розгортання внутрішнього енергетично-інформаційного світу (мотиваційного, афективно-когнітивного та системотвірного), поведінки, що актуалізує її форми, рольове ставлення, типи. В юності потреба актуалізує найвищу її системотвірну ланку генези – інтегральне Я й дезінтегральне Я – переживання гармонійної амбівалентності власної індивідуальності, саморозвитку двовимірної цілісності.

Прикладні гіпотези. По-перше, розвиток особистісної амбівалентності в юнацькому віці можливий у напрямі гармонійного вияву: шляхом балансу, узгодженості взаємовиключних суперечностей позитивної та негативної валентностей до одного об'єкта у двовимірну смислову цілісність, де

об'єднуються актуальна контролююча сторона як більш особистісно цінна, і потенційна як менш особистісно цінна, контрольована сторона; та дисгармонійного вияву: шляхом розбалансованості, неузгодженості суперечностей позитивної і негативної валентності до одного об'єкта в смислову одновимірність, де відбувається лише часткове об'єднання однаково цінних сторін, які актуально чергуються.

При переході до ранньої дорослості відбуваються нормативні кризові явища посилення дисгармонійної особистісної амбівалентності, що зумовлює необхідність цілеспрямованої психологічної допомоги особам юнацького віку шляхом психологічного консультування. *По-друге*, гармонізація розвитку особистісної амбівалентності в юнацькому віці передбачає утворення її двовимірної цілісності з актуальним домінуванням позитивного і потенційним зменшенням негативного. Завдяки балансу, узгодженості утворюється цілісність у її складових і відповідних критеріях: мотиваційній (прагнення до прийняття – страх знехтування), афективно-когнітивній (фрустраційна толерантність – фрустраційна інтолерантність), поведінковій (добррозичливість – агресивність), системотвірній (інтегральне Я – дезінтегральне Я) та показниках (одночасність вияву позитивного і негативного до одного об'єкта – послідовність вияву позитивного і негативного до одного об'єкта; двовимірна узгодженість на актуальну і потенційну частини – одновимірна неузгодженість як актуальне чергування позитивного і негативного). Ці конструкти розвиваються як «система систем» з центральною системотвірною її складовою та відповідними критеріями – інтегральним Я й дезінтегральним Я в осіб юнацького віку. *По-третьє*, (позитивна динаміка) гармонізація особистісної амбівалентності здійснюється за умов поєднання організаційно-комунікативного та змістовно-смислового аспектів впливу психологічного консультування через актуалізацію психологічних механізмів рефлексії, ретрофлексії, часткової та глобальної інтеграції, позитивної дезінтеграції в особистості юнацького віку.

Об'єкт дослідження: особистісна амбівалентність людини.

Предмет дослідження: психологічний зміст, механізми та закономірності розвитку особистісної амбівалентності в юнацькому віці.

Методи дослідження. У відповідності з програмою дослідження на різних його етапах було використано комплекс методів:

- *теоретичних*: системно-структурний аналіз, порівняння, синтез та узагальнення наукових джерел з проблеми розвитку особистісної амбівалентності; інтерпретація, моделювання структури, феноменологічного поля досліджуваного явища;
- *емпіричних*: опитування – анкетування, бесіди, неструктуроване інтерв'ю; спостереження та самоспостереження; діагностичні методи – тести, семантичні шкали, напівпроективні методи, самоописи; методи моделювання – розробка концептуально-логічних таблиць; експериментальні методи – констатувальний та формувальний; методи активного соціально-психологічного навчання;

– *математично-статистичних*: рангування, визначення коефіцієнта кореляції Пірсона (r_{xy}) та статистичної значущості t-критерієм Ст'юдента експериментальних даних.

Застосовано комплекс конкретних методик для визначення: *особливостей соціального світу*: амбівалентності ціннісних орієнтацій («Опитувальник ціннісних орієнтацій» Ш. Шварца в адаптації В.Н. Карандашева), соціальних установок (А.Е. Хурчак «Амбівалентність соціальних установок»); *особливостей внутрішнього світу*: мотивація професійно-пізнавальної діяльності (Т. І. Ільїної «Мотивація навчання у вищому навчальному закладі»), успішність та досягнення (Р. Шварца, М. Єрусалема і В. Ромека «Шкала загальної самооефективності»); часове (орієнтація в часі) та змістовне (професійна готовність до самореалізації і життєва стратегія) ставлення до майбутнього (А. Маслоу «Діагностика самоактуалізації особистості» в адаптації Н.Ф. Каліної та «Опитувальник ціннісних орієнтацій» Ш. Шварца в адаптації В.Н. Карандашева); стилі розв'язання стресових ситуацій («Копінг-механізми» Е. Хайма в адаптації Н.Є. Водоп'янової); вияви довіри до себе (Т.П. Скрипкіної «Рефлексивний опитувальник довіри до себе»); *показники та рівні складових особистісної амбівалентності*: мотиваційної (А. Меграбяна «Мотивація афіліації» в адаптації М.Ш. Магомед-Емінова), афективно-когнітивної (Л.І. Вассермана «Рівень соціальної фрустрованості» в адаптації В.В. Бойка), поведінкової (В.В. Бойка «Я агресивний чи ні?»), системотвірної (В.В. Століна, Р.С. Пантілеєва «Тест-опитувальник самоставлення» та «Рівень особистісної амбівалентності» Т.М. Зелінської); *рівні її форм*: оптимізму (Л.М. Рудіної «Оптимізм»), турботи про себе (Т. Пауелла «Як я турбуюсь про себе?» в адаптації Г.Б. Моніної, О.К. Лютової-Робертс), самоконтролю (Г.С. Нікіфорова, В.Д. Васільєва, С.В. Фірсова «Соціальний самоконтроль»); ставлення до майбутнього материнства і батьківства (П.П. Горностая «Рольова компетентність», Т.М. Зелінської «Материнська й батьківська амбівалентність», М.А. Земнова, В.О. Міронова «Тип батьківства»).

Експериментальна база дослідження. Експериментальною роботою було охоплено 480 осіб юнацького віку (студенти 17–21 років) Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут» (240 осіб), Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка (240 осіб), крім того, студенти НПУ імені М.П. Драгоманова (110 осіб), Національного університету харчових технологій (120 осіб) брали участь у пілотажному дослідженні. У констатувальному експерименті приймали участь 123 студенти першого курсу (61 хлопець і 62 дівчини), 118 студентів другого курсу (57 хлопців і 61 дівчина), 118 студентів третього курсу (58 хлопців і 60 дівчат), 121 студент четвертого курсу (62 хлопця і 59 дівчат). Загальна кількість респондентів – 710. Дослідження проведено у період з 2000 по 2014 роки.

Наукова новизна та теоретичне значення дослідження полягають у тому, що *вперше*:

– проведено теоретико-експериментальне дослідження психології особистісної амбівалентності в юнацькому віці; обґрунтовано особистісно-інтегративний підхід вивчення процесу розвитку особистісної амбівалентності, розроблено основні принципи (збалансованість, узгодженість протилежностей у двовимірність чи одновимірність; переживання амбівалентності майбутніх ролей матері та батька; вияв особистісної амбівалентності в опорі поведінки); визначено сутність понять «особистісна амбівалентність» та «особистісна амбівалентність особистості юнацького віку»;

– розроблено структурно-динамічну модель генези особистісної амбівалентності в юнацькому віці, обґрунтовано складові (мотиваційну, афективно-когнітивну, поведінкову та системотвірну), критерії (прагнення до прийняття – страх знехтування, фрустраційна толерантність – фрустраційна інтолерантність, доброзичливість – агресивність, інтегральне Я – дезінтегральне Я); показники (одночасність вияву позитивного і негативного до одного об'єкта – послідовність вияву позитивного і негативного до одного об'єкта; двовимірність вияву як актуальна і потенційна частини – одновимірність вияву як актуальне чергування позитивного і негативного); виявлено рівні (гармонійний низький, неузгоджений середній і дисгармонійний високий) її складових; визначено системотвірну функцію інтегрального Я й дезінтегрального Я для досліджуваного феномена в юнацькому віці; виявлено форми (оптимізм, турботу про себе, самоконтроль) та обґрунтовано психологічні механізми (рефлексію, ретрофлексію, часткову і глобальну інтеграцію, позитивну дезінтеграцію) розвитку особистісної амбівалентності юнацького віку;

– емпірично виявлено вікові закономірності поступового та нерівномірного розвитку особистісної амбівалентності юнаків і дівчат у *соціальному світі* як збалансованість, узгодженість та гармонійність ціннісних смислових типів орієнтацій, соціальних установок (17–20 років), а також як розбалансованість, неузгодженість та дисгармонійність їх вияву в кризовий період (20–21 рік); розкрито гендерні відмінності особистісної амбівалентності в зазначеному просторі;

– встановлено вікові закономірності поступового, але нерівномірного процесу розвитку в юнаків і дівчат збалансованості, узгодженості та гармонійності особистісних утворень *внутрішнього світу* (17–20 років), а також їх розбалансованість, неузгодженість та дисгармонійність вияву в кризовий період (20–21 рік); розкриті гендерні відмінності внутрішнього світу юнаків та дівчат;

– експериментально визначено вікові закономірності поступової збалансованості, узгодженості та гармонійності розвитку особистісної амбівалентності досліджуваних в її складових, формах, ставленні до майбутньої ролі матері й батька (17– 20 років), а також її розбалансованість, неузгодженість та дисгармонійність вияву в кризовий період (20–21 рік);

– встановлено основні типи особистісної амбівалентності в юнацькому віці (конкордантно-гармонійний конкордантно-нестійкий, дискордантний); виявлено взаємозв'язки компонентів особистісної амбівалентності з її системотвірною складовою (інтегральним Я й дезінтегральним Я), з відповідними формами, ставленням до майбутньої ролі матері й батька та особистісними утвореннями внутрішнього світу;

– доведено ефективність гармонізації особистісної амбівалентності в юнацькому віці в організаційно-комунікативних і змістовно-сміслових умовах підтримувально-толерантного психологічного консультування (групового та індивідуального) шляхом актуалізації механізмів рефлексії, ретрофлексії, часткової і глобальної інтеграції, позитивної дезінтеграції.

Розширено, уточнено та доповнено вияви особливостей вікового розвитку внутрішньої амбівалентності в період дитинства, дорослішання; обґрунтування та здійснення процедури її вимірювання й інтерпретації в юнацькому віці.

Подальшого розвитку набули погляди щодо методології, методів діагностики й консультативного впливу на особистісну амбівалентність людини.

Практичне значення дослідження полягає у тому, що запропонована структурно-динамічна модель генези особистісної амбівалентності в юнацькому віці, її діагностика, програма гармонізації у процесі психологічного консультування та його методи можуть бути використані викладачами вищих навчальних закладів, практичними психологами, соціальними працівниками для розвитку особистості в цьому віці; враховані вищими освітніми навчальними закладами при розробці навчальних планів та програм підготовки педагогів, психологів, інших фахівців освітньої та соціальної сфери.

За результатами дослідження нами розроблена та впроваджена у навчальний процес Інституту соціології, психології та соціальних комунікацій НПУ імені М.П. Драгоманова навчальна дисципліна «Психологія консультування амбівалентних особистостей», для якої були написані й вийшли друком програма, що входить до комплексної типової навчальної програми з професійної та особистісно-орієнтованої підготовки бакалаврів, а також навчальні посібники «Психологія консультування амбівалентних особистостей» і «Амбівалентність особистості: теорія, діагностика, корекція».

Матеріали дисертаційного дослідження використано автором при викладанні курсів «Загальна психологія», «Вікова та педагогічна психологія», «Соціальна психологія». До цих навчальних курсів були написані й вийшли друком розділи в навчальних посібниках і підручниках, рекомендованих до друку Міністерством освіти і науки України, що дало можливість поширити впровадження матеріалу дослідження у системі підготовки фахівців з психології у вищих навчальних закладах.

Апробація та впровадження результатів дослідження. Основні теоретичні та практичні положення й результати дисертації доповідалися й отримали схвалення на *7-ми Міжнародних: Дніпропетровськ (2004), Полтава (2010), Кам'янець-Подільський (2011, 2012), Київ (2012, 2013), Одеса (2013)* і

4-х всеукраїнських конференціях: Київ (2003), Херсон (2008), Запоріжжя (2009), Суми (2010), науково-практичній конференції (Івано-Франківськ, 2003), всеукраїнській науково-практичній інтернет-конференції (Переяслав-Хмельницький, 2012), науково-практичному семінарі (Київ, 2006); звітних наукових конференціях викладачів НПУ імені М.П. Драгоманова (2000 – 2013 рр.), засіданнях кафедр (психології, теоретичної і консультативної психології, соціальної психології і психотерапії) НПУ імені М.П. Драгоманова).

Результати дисертаційного дослідження *впроваджено* в навчально-виховний процес Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (довідка № 4/1310 від 04.04.2013 р.), Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка (довідка № 925 від 24.04.2013 р.), Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (довідка кафедри соціальної психології від 20 травня 2013 р.), Сумського Державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка (довідка № 491 від 28.03.2013 р.), Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (довідка № 07-10/1612 від 02.07.2013 р.), Інституту відкритої освіти ДВНЗ «Університет менеджменту освіти» (довідка № 21–05.18 від 16.10.2013 р.), а також в умовах діяльності Громадської організації «Підтримка та захист жінки» (довідка № 183 від 22.06.2013 р.).

Публікації. Результати дослідження висвітлено у 38 одноосібних публікаціях, з них – 1 монографія; 4 навчально-методичних посібники, з яких 3 з грифом «Рекомендовано до друку Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України»; 21 стаття у наукових фахових виданнях, з яких чотири – у зарубіжних періодичних збірниках; 2 статті у інших наукових виданнях; 1 навчально-методична програма з грифом профільного міністерства; 9 – матеріали конференцій. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук «Психологічні особливості ставлення підлітків до організаційно-суспільної діяльності» була захищена у 1980 році, її матеріали в тексті докторської дисертації не використовуються.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, висновків до розділів, висновків, списку використаних джерел, який налічує 483 найменування з них 61 іноземними мовами, 68 додатків на 77 сторінках. Дисертація викладена на 543 сторінках (із них – 423 сторінок основного тексту), містить 25 таблиць й 14 рисунків на 18 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність проблеми дослідження, визначено мету, завдання, припущення, сформульовано об'єкт, предмет, методи, розкрито наукову новизну та практичне значення роботи, подано відомості про апробацію та впровадження результатів дослідження, наводяться дані про публікації і структуру роботи.

У **першому розділі** «Теоретико-методологічне дослідження особистісної амбівалентності» проаналізовано філософські, соціологічні, психіатричні та психологічні уявлення про зміст та сутність понять

«амбівалентність», «амбівалентність соціальних установок», «амбівалентність клієнта», «особистісна амбівалентність», спираючись на гуманітарну методологію лібералізму в психології.

Філософських досліджень амбівалентності ми не знайшли, але побіжно до інших проблем з античних часів і до сьогодення вчені розглядали протилежні сили як універсальний вимір життя – це вічні добро і зло, любов і ненависть, народження і смерть тощо. Простежується в суперечностях буття людини пріоритет об'єктивного, зовнішнього (Аристотель, Ф. Ніцше, Ж.-Ж. Руссо) чи внутрішнього, духовного (М. Гайдеггер, С. Кьєркегор, Ж.-П. Сартр) та прагнення до раціональної єдності зовнішнього і внутрішнього світів у реальних проблемах людини (А. Камю, С.Б. Кримський, Г.С. Сковорода).

Соціологи (Дж. Ванер, Е. Дюркгейм, Р. Мертон, Дж. Мірлу) трактують амбівалентність як суперечність соціальної системи, суспільної або індивідуальної свідомості. В.С. Мухіна переконує, що в процесі історичного розвитку людства усередині зовнішніх реалій виникають спонукання до розвитку психологічної амбівалентності, яка супроводжує людство в усі часи і до сьогодення. Сучасна культура, суспільство неефективно розв'язують проблему амбівалентності і, розвиваючись, вони її породжують (Н.М. Ануфрієва, Є.І. Головаха, О.В. Михайлюк, Н.В. Паніна та ін.).

У психіатрії (Е. Блейлер, Е. Кречмер, Л.М. Собчик, Д. Шапіро) вбачають відмінність амбівалентності в нормі від патології лише в інтенсивності протистояння між позитивним і негативним, що обумовлює розпад особистості та «розрив» з соціальним світом. Е. Блейлер, завдяки якому цей термін увійшов на початку минулого століття у науковий обіг, використовував його для характеристики хворої на шизофренію людини.

З.Фройд, як засновник психодинамічного напрямку вивчення амбівалентності, здійснив дослідження в сфері неусвідомленого зіткнення двох протилежних інстинктивних потягів («Танатоса» та «Ероса»), інстанцій особистості («Я», «Над-Я», «Воно»), що продовжували вивчати у психоаналітичних концепціях розвитку (К. Абрахам, Д. Віннікотт, М. Клейн, Г. Крістал, М. Малер, Г. Салліван, А. Фройд та ін.). Учені розкрили динаміку амбівалентності згідно зі стадіями розвитку лібідо, позицій дитини, з процесами розщеплення та інтеграції об'єктів, генезою комунікації, автономією дитини від матері, і довели природність розвитку амбівалентності в усіх дітей, що впливає на подальше життя людини. В теоріях неофройдистів (А. Адлер, К. Хорні, К. Юнг) акцентується увага не стільки на спротиві протилежностей амбівалентності, скільки на їх обумовленості бути доповненням одне одному до цілісності. Учені егопсихології (Е. Еріксон, Е. Фромм) розглядали амбівалентні взаємозв'язки соціального і внутрішнього у реальному житті, де Его, як інстанція усвідомлення місця у світі, відіграє провідну роль.

Другим напрямом вивчення амбівалентності є когнітивний, який презентований її дослідженнями як мотивації до такої мети, яка є в чомусь привабливою, а в чомусь небажаною в теорії поля К. Левіна та концепції градієнта мети Н. Міллера. В теорії соціального научіння (В. Крено, М. Кругман, Дж. Роттер, Дж. Сайвесек та ін.) амбівалентність розкривається як

інтенсивні вагання, які блокують прийняття рішення, тому їх самоусвідомлення сприяє когнітивному пошуку розв'язання проблеми.

Найбільш розробленим у цьому напрямі західної психології є вивчення амбівалентності атитюдів. Поняття «амбівалентність атитюда» було вперше введено в психологію у 1966 році В. Скоттом у моделі амбівалентності трьохкомпонентного атитюда, коли інтенсивні протилежності утворюють напруження. Г. Оллпорт підтримував одновимірність структури атитюда, тому амбівалентність розглядалась як оцінка об'єкта. І. Кец і Р. Хес у моделі зростання протилежностей розкрили значення однакової сили амбівалентності; Ш. Чейкен, Е. Ліберман і Е. Інгл в евристично-семантичній концепції амбівалентності надавали особливого значення активізації когнітивної сфери; К. Каплан у моделі конфліктних реакцій розкрив амбівалентність як різницю між сумарними значеннями позитивного й негативного, тому амбівалентність зростає за умов більшої полярності; М. Томпсон, М. Занна і Д. Гріффін у моделі подібності-інтенсивності обґрунтували дві необхідні ознаки амбівалентності (міра подібності чи амбіеквальності та інтенсивності). В останній моделі враховано досягнення зазначених вище моделей, що визначило її ефективність у вимірюванні трьохкомпонентної особистісної амбівалентності.

Аналіз позицій представників третього гуманістичного напрямку (А. Маслоу, Ф. Перлза, К. Роджерса, В. Франкла) стосовно сутності амбівалентності дозволяє усвідомити її вияви (інконгруентність, самоманіпуляцію, відсутність сенсу життя і самоактуалізації). В юності з'являється глобальне Я, тобто інтегральна єдність соціального і внутрішнього, що самоактуалізується, долаючи суперечності шляхом їх узгодження. Лише інтегральне Я є конгруентним, здатним до самоактуалізації, інсайту. Усвідомлення, саморегуляція дає можливість дослухатись до свого внутрішнього голосу та запобігти високій амбівалентності. Науковці позитивної психології (Н. Пезешкіан, М. Селігман) розвивають гуманістичні ідеї посилення позитивних почуттів і реакцій організму, рис характеру (оптимізму), що зменшує суперечності особистості, а отже, амбівалентність.

До гуманістичної психології належать сучасні психотерапевтичні концепції амбівалентності особистості: В. Міллера і С. Ролніка «Мотиваційне інтерв'ю», Л. Грінберг та інших вчених «Підхід двох стільців амбівалентного «Я» клієнта», Д. Інгла і Г. Арковітца «Інтегративна концепція амбівалентності при опорі змінам». В. Міллер і С. Ролнік обґрунтували такі принципи мотиваційного інтерв'ю: вияв емпатії як прийняття досвіду людини; усвідомлення розбіжностей поведінки в даний момент від того, як клієнт хоче її змінити; аналіз опору як індикатора амбівалентності; посилення обов'язку та підтримання самоефективності в процесі змін тощо. Мета цієї терапії – посилення внутрішньої мотивації до вдосконалення шляхом зменшення інтенсивності амбівалентності.

Л. Грінберг та інші дослідники спиралися на положення гештальттерапії Ф. Перлза («дворівневий діалог», «енергія та її блокування», «незавершена справа», «тут і зараз»). Мета цієї психотерапії – усвідомити обидві сторони опору амбівалентності та налагодити між ними взаємодію як цілісного Я.

У концепції Д. Інгла і Г. Арковітца амбівалентність виявляється в разі, якщо людина має бажання до змінювання, але недостатньо застосовує знання про його здійснення. Мета цієї терапії – встановити джерела опору амбівалентності в самосхемах особистості, навчитися їх узгоджувати, що зменшить опір позитивному змінюванню. Отже, теоретичні засади цих найбільш поширених психотерапій у західній психології дали підстави обґрунтувати власне розуміння амбівалентності як природної властивості особистості, яку можна цілеспрямовано позитивно змінювати.

Проаналізовано методологічні засади у російській та вітчизняній психології: культурно-історична теорія Л.С. Виготського, суб'єктно-діяльнісний підхід С.Л. Рубінштейна та його послідовників (К.О. Абульханової-Славської, Л.І. Анциферової, А.В. Брушлінського та ін.), положення Г.С. Костюка, генетико-психологічної теорії С.Д. Максименка, що поглибило наші погляди та дозволило обґрунтувати визначення особистісної амбівалентності. Дослідження класичних психологів у межах особистісного підходу стосуються аналізу суперечностей переживань людини. Л.С. Виготський осмислював розвиток особистості цілісно як єдність суспільних і особистісних взаємодій шляхом переживань. За поглядами вченого, віковий розвиток може бути поданий як історія переживань особистості, які є індикаторами різних епох цієї історії, де вплив соціальної ситуації, в якій особистість розвивається, набуває значення лише шляхом переживань; зазначається роль переживання в контексті про єдність афекту й інтелекту в подоланні складних ситуацій. С.Л. Рубінштейн наголошував на суб'єктивний початок свідомості у переживаннях, на зв'язку емоцій зі знаннями, тому вимоги соціуму не діють автоматично на людину, а опосередковуються внутрішніми умовами. Вчений визначив роль діяльності в розвитку особистості і, навпаки, впливу особистості на здійснення діяльності. Отже, за поглядами цих вчених кожна психологічна властивість особистості вивчається цілісно шляхом переживань.

К.О. Абульханова-Славська вивчала розвиток особистості у вимірі її життєдіяльності як визначення та утримання траєкторії життєвого руху, де важливу роль відіграє оптимальне узгодження суперечностей. Все людство, за поглядами А.В. Брушлінського, становить собою суперечливу єдність суб'єктів від держав до індивідів, які взаємодіють одне з одним, що вимагає узгоджувати взаємні впливи. Л.І. Анциферова звертала увагу на полюсність внутрішнього світу, розкривала сутність особистості як суб'єкта власного розвитку в напрямі все більш повної реалізації потенцій. Отже, ці вчені вбачали взаємозв'язки особистості і суспільства як умову внутрішньої гармонійності.

Г.С. Костюк визначив розвиток особистості як «саморух», який детермінується внутрішніми суперечностями, його динаміка здійснюється від нижчих до вищих форм, «по спіралі» і в постійному взаємозв'язку із зовнішнім середовищем. Розуміння вченим особистісних властивостей як єдності процесів і дій дає підстави вважати амбівалентність у зазначеному вимірі єдністю внутрішнього і поведінкового.

У генетико-психологічній теорії С.Д. Максименка презентується потреба як вихідна інтенція особистості, яка становить собою суперечність і багатопланову єдність біологічного, соціального і власного досвіду. Розкривається також особистісність природи психіки людини, адже будь-яке психічне явище набуває складного устрою і є віддзеркаленням цілісної особистості. Це положення дає підстави для визначення психологічного явища амбівалентності як особистісного, що є виявом цілісної амбівалентної особистості. Важливим є положення цієї теорії про сутність переживання як відгалуження потреби, елемента внутрішнього світу, що інтегрує емоції та когніції. Приєднуємося до визначення С.Д. Максименком особистості як цілісності, здатної до саморозвитку, самовизначення, свідомої предметної діяльності і саморегуляції, що має свій унікальний внутрішній світ.

Проведений аналіз літературних наукових джерел дає підстави констатувати наявність психологічної реальності «особистісна амбівалентність», яка охоплює особливий клас явищ, що не тотожні іншим. Амбівалентність, з одного боку, є властивістю окремих особистісних утворень (особистісна чи внутрішня), з іншого – властивістю особистості. Внутрішня амбівалентність як психологічна реальність виявляється в психічно здорових і психічно хворих людей. Амбівалентність є необхідною складовою внутрішнього світу психічно здорової особистості у напрямі гармонії або дисгармонії. Якщо амбівалентність особистості тривалий час є досить інтенсивною, то страждання, які її супроводжують, знаходять як індивідуальні, так і колективні вияви в агресії, безпорадності, залежностях тощо. Помірна амбівалентність сприяє інтеграції суперечностей особистості, індивідуальному та груповому зростанню.

Наше розуміння змісту особистісної амбівалентності відрізняється від існуючих, оскільки ми розглядаємо її як стійку і тривалу властивість, що виявляється у протилежних переживаннях у різних сферах особистості. Презентуємо систему сутнісних ознак особистісної амбівалентності, що обумовлюють нередукованість її змісту до інших понять.

Амбівалентність як властивість особистості є самостійним психологічним явищем, яка має певні сутнісні ознаки категорії: 1) подвійність явищ внутрішнього світу: кожному особистісному утворенню для підтримання цілісності необхідна протилежна їй ознака, що складає суперечність; 2) мотиваційна, афективна, когнітивна і поведінкова сфери особистості характеризуються протилежностями певної інтенсивності; 3) взаємовиключні сили чи валентності (позитивна й негативна); 4) двовимірність – наявність двох взаємозв'язаних смислових частин: актуальна, домінуюча та потенційна, контрольована; одновимірність – наявність двох частково взаємозв'язаних смислових частин, які діють лише актуально, чергуються; 5) одночасність або послідовність функціонування: взаємовиключні сторони з помірним виявом сили обумовлюють одночасну двовимірну суперечність в гармонійному вимірі; надмірні по силі ці сторони – послідовну одновимірну суперечність в дисгармонійному вимірі. Отже, авторське визначення цього психологічного явища: *особистісна амбівалентність – властивість, яка притаманна*

кожному індивіду і виявляється в одночасній чи послідовній подвійності взаємовиключно діючих з певною силою, протилежних сторін мотивів, емоцій, когніцій, поведінки.

У другому розділі «Психологічні основи розвитку особистісної амбівалентності» розглянуто на засадах культурно-історичної теорії Л.С. Виготського, наукових позиціях Г.С. Абрамової, І.Д. Беха, Л.І. Божович, І.С. Булах, І.М. Бушая, Ф.Ю. Василюка, В.В. Давидова, Д.Б. Ельконіна, Г.С. Костюка, В.У. Кузьменко, М.І. Лісіної, В.С. Мухіної, М.В. Папучі, В.М. Поліщука, Ю.О. Приходько, Г.М. Прихожан, С.О. Ставицької, В.О. Татенка, Т.М. Титаренко, Д.І. Фельдштейна та ін., генетико-психологічної теорії С.Д. Максименка, а також зарубіжної психології: епігенетичної теорії Е. Еріксона, феноменологічного напрямку розвитку переживання амбівалентності в онтогенезі (Л. Берлін, Н. Вестерман, С. Дональдсон, Д. Кеседі, С. Хартер, Н. Харріс, С. Харіст та ін.), вікових особливостей (Р. Бернс, А. Валлон, М. Кле, Г. Крайг, Ж. Ледлофф, Ф. Райс, Ф. Ріман, Г. Салліван, А. Фройд, З. Фройд, Е. Фромм та ін.). Інтегративний підхід дав можливість дослідити різні грані особистісної амбівалентності в онтогенезі.

До моменту народження в дитини є внутрішня інстанція – нужда, яка поєднана зі спадковістю та вродженістю на рівні генотипу й архетипу (С.Д. Максименко). Нужда взаємодіє з широким і вузьким соціосередовищем на рівні свідомості й самосвідомості особистості, в результаті виникає відгалуження різних її потреб, когніцій, поведінки, а також її властивостей, зокрема, амбівалентності. Нужда як рушійна сила породжує, розгортає, ускладнює та розвиває внутрішню амбівалентність протягом життя людини. Існує наявність двох протилежних факторів у дії нужди: створюючо-стабілізуючого і хаотично-руйнівного, а їх протистояння зумовлює саморозвиток. Особистісна амбівалентність на її стабільному етапі адаптаційна (взаємовиключні протилежності діють збалансовано, узгоджено), відбувається поступовий процес розвитку вікового новоутворення. Хаотичний етап у віковій кризі має інший вимір: руйнація наявного розвитку шляхом розбалансованості, неузгодженості з одночасним прагненням до особистісних змін та набуттям в новій соціальній ситуації у провідній діяльності новоутворень (як позитивних, так і негативних). Відбувається подальший саморозвиток цієї особистісної властивості. Отже, амбівалентність втілюється в характеристику соціальної ситуації розвитку, провідну діяльність, особистісні новоутворення та ознаки нормативної кризи під час переходу від одного вікового періоду до іншого. Особистісна амбівалентність розвивається впродовж онтогенезу через низку послідовних вікових періодів (немовлячого, раннього дитинства, дошкільного, молодшого шкільного, підліткового, раннього юнацького та юнацького віку).

У віці немовляти досліджувана властивість розвивається у взаємодії з дорослими, коли одночасно виявляється більш сильніша довіра і недовіра (значно слабша за довіру) у безпосередньо емоційному спілкуванні, утворюється одночасна двовимірна гармонійна амбівалентність (Л.С. Виготський, Л.І. Божович, Е. Еріксон, Р.Ж. Мухамедрахімов, Л.Ф. Обухова та ін.). Посилення недовіри в немовляти (довіра пригнічена)

розвиває послідовне їх чергування, тому утворюється одновимірна дисгармонійна амбівалентність. *Раннє дитинство* характеризується розвитком гармонійної амбівалентності за умов актуалізації у провідній предметно-маніпулятивній діяльності потреби в автономії при одночасному зменшенні потреби у покірності (А. Валлон, Е. Еріксон, М.І. Лісіна, Т.М. Титаренко та ін.). Якщо потреба у покірності у дитини раннього віку посилюється, то утворюється дисгармонійна амбівалентність як одновимірне чергування цих протилежних потреб. Гармонійна внутрішня амбівалентність розвивається у *дошкільному віці* при таких умовах: коли актуалізується потреба до цілеспрямованої активності в провідній ігровій діяльності при одночасному прагненні, значно слабшому за перше, до уникнення (Д.Б. Ельконін, Е. Еріксон, В.У. Кузьменко, Ю.О. Приходько та ін.).

Актуалізоване почуття провини в дитини дошкільного віку посилює чергування цих протилежностей і розвиток одновимірної дисгармонійної амбівалентності. У *молодшому шкільному віці*, при вияві в учбовій діяльності потреби в працьовитості, ефективності та одночасному, але слабшому переживанні неефективності, розвивається гармонійна амбівалентність (В.А. Аверін, В.В. Давидов, І.В. Дубровіна, Г.А. Цукерман та ін.). Навпаки, посилення неефективності в учбовій діяльності в дитини цього віку сприяє її чергуванню з потребою в ефективності та переживанні одновимірної дисгармонійної амбівалентності. Гармонійна особистісна амбівалентність у *підлітковому віці* розвивається при актуалізації в інтимно-особистісному спілкуванні як провідній діяльності потреби в самостійності, дорослості при одночасному прагненні до конформізму (значно слабшому від першого). Посилення у підлітків потреби в конформізмі обумовлює її чергування з потребою в самостійності в провідній діяльності та розвиток одновимірної дисгармонійної амбівалентності (І.С. Булах, Г.С. Костюк, Г.М. Прихожан, Д.І. Фельдштейн, А. Фройд та ін.).

Здатність усвідомлювати, інтерпретувати внутрішню амбівалентність розвивається в дітей, підлітків, юнаків (Л. Берлін, Н. Вестерман, С. Дональдсон, Д. Кеседі, С. Хартер та ін.) за трьома напрямками: 1) дві валентності (позитивна і негативна) існують одночасно стосовно предмета чи людини (5–11 років); 2) усвідомлення того, що суперечливі сторони взаємодіють та змінюють одна одну (13 років); 3) необхідність об'єднувати, узгоджувати позитивне й негативне розвивається поступово і досягає своєї завершеності в юнацькому віці.

Подальший розвиток гармонійної особистісної амбівалентності в *ранньому юнацькому віці* відбувається у провідній учбово-професійній діяльності при одночасному вияві потреби в самовизначенні (професійному і особистісному) і зменшеному переживанні її дифузії (М. Кле, І.С. Кон, Х. Ремшміт, М.В. Папуча та ін.). Посилення дифузії самовизначення зумовлює її чергування з потребою самовизначення та розвиток одновимірної дисгармонійної амбівалентності. Саморух особистості як цілісності здійснюється шляхом домінування внутрішнього світу в *юнацькому віці* (Р.В. Павелків, В.М. Поліщук, Ф. Райс, А.О. Реан, В.І. Слободчиков, Г. Шихі та ін.), де нужда актуалізує найвищу ланку генези особистісної амбівалентності –

її системотвірну складову (інтегральне Я й дезінтегральне Я) як переживання амбівалентності своєї індивідуальності. В юнацькому віці розвивається гармонійна особистісна амбівалентність у провідній професійно-пізнавальній діяльності при одночасному вияві посиленої готовності до самореалізації (інтегральне Я) і зменшеної часткової готовності до самореалізації (дезінтегральне Я). Посилення дезінтегрального Я в юнацькому віці викликає інтенсивне протилежне прагнення до самореалізації (інтегральне Я), які однаково цінні для особистості, тому чергуються, складають одновимірну дисгармонійну амбівалентність. У кожному віковому періоді поступово розвиваються мотивація афіліації, фрустраційна толерантність, доброзичлива поведінка, набуваючи оптимального й актуального вияву в особистісній амбівалентності юнацького віку.

Феноменологічне дослідження переживання амбівалентності в юнацькому віці у неструктурованому інтерв'ю шляхом актуалізації психологічних механізмів рефлексії, ретрофлексії, часткової та глобальної інтеграції, позитивної дезінтеграції дало підстави виділити чотири етапи її перебігу: фон-спокій, дезорієнтацію, вивчення ситуації і власних можливостей та реальних змін у поведінці. Вперше досліджено два вияви функціонування особистісної амбівалентності в юнацькому віці: двовимірно-гармонійної (позитивне – інтегральне Я – актуальне, цінне та негативне – дезінтегральне Я – потенційне, зменшене, які діють одночасно) і одновимірно-дисгармонійної (відповідно негативне та позитивне – актуальні, цінні, тому послідовно чергуються). Саме розвиток інтеграції позитивного і негативного характеризує юнацький вік, коли особистісна амбівалентність набуває цілісного системотвірного переживання (інтегрального Я й дезінтегрального Я) власної індивідуальності. В цьому віці утворюється гармонізація особистісної амбівалентності як «система систем», яка усвідомлюється, контролюється суб'єктом. Отже, розвиток амбівалентності здійснюється, з одного боку, як самостійної властивості особистості, з іншого – в єдності з психічним розвитком в онтогенезі, набуваючи системного вияву в юнацькому віці.

У **третьому розділі** *«Концептуальна парадигма психології розвитку особистісної амбівалентності в юнацькому віці»* обґрунтовано особистісно-інтегративний підхід розвитку особистісної амбівалентності, її основні принципи, понятійний апарат, структурно-динамічну модель, основні положення функціонування цієї моделі та складові, форми, рівні вияву, психологічні механізми.

Особистісно-інтегративний підхід як методологічне підґрунтя особистісної амбівалентності втілюється на засадах особистісного (К.О. Абульханова-Славська, Л.І. Анциферова, А.В. Брушлінський, І.Д. Бех, І.С. Булах, Л.І. Божович, Д.О. Леонт'єв, П.В. Лушин, С.Д. Максименко, В.В. Рибалка, С.Л. Рубінштейн, В.О. Татенко, Т.М. Титаренко та ін.) та інтегративного підходів у взаємовідносинах з людьми та з урахуванням індивідуального самотворення.

Методологічною основою його побудови став генетико-моделюючий метод С.Д. Максименка з такими особистісними принципами: виокремлення

змістових одиниць генези і самомоделювання, єдності біологічного та соціального, рефлексивного релятивізму, системності, єдності генетичної й експериментальної ліній розвитку, моделювання, а також принципи активності, психологічного детермінізму, довільності (І.Д. Бех, І.С. Булах). Зазначені вище методологічні принципи є базовими в психології стосовно розвитку особистості в онтогенезі, які співвідносяться з конкретно-науковою методологією власного підходу вивчення особистісної амбівалентності в юнацькому віці. При визначенні такого методологічного підходу, ми спиралися на логіку наукового дослідження особистісної амбівалентності в юнацькому віці: з одного боку, вивчили амбівалентність як властивість особистості в контексті когнітивного та гуманістичного підходів у психології, генетико-психологічної теорії С.Д. Максименка (внутрішнє визначає існування людини; зміни відбуваються у міжфункціональних системах; спіральність змін; системотвірна роль Я складової особистості; вияв нужди у внутрішньому світі, яка взаємопов'язана з соціальним світом та ін.), з іншого – використали інтегративний підхід (П.П. Горностай, К. Уілбер, О.М. Улановський, А.В. Юревіч, В.М. Ямницький та ін.).

Важливі також положення представників когнітивної психології (М. Занна, К. Каплан, К. Кругман, К. Левін, В. Скотт, М. Томпсон та ін.), а саме: активізація когнітивної сфери, афективно-когнітивна узгодженість, вплив контексту на поведінку, ціннісно-сміслова узгодженість, диференціація самосхем особистості, вияв амбівалентності в опорі, самоусвідомлення вагання в когнітивному пошуку розв'язання проблеми, вплив інтенсивності й амбіеквальності на амбівалентність тощо. Ми дотримувалися основних постулатів гуманістичної психології: людина як цілісна істота перевершує суму своїх складових; її існування розгортається в контексті людських відносин; вона усвідомлює себе; людина не пасивна і має вибір; людина спрямована в майбутнє, тому є в неї мета, цінності, смисл, тобто вона інтенціональна (Дж. Бьюдженталь, А. Маслоу, Р. Мей, Ф. Перлз, К. Роджерс, В. Франкл, І. Ялом та ін.). Особистість є формою психіки, складною відкритою системою, що розвивається в напрямі ускладнення, диференційованості, домінування внутрішнього порівняно з зовнішнім, саморегуляції, інтегрованості (С.Д. Максименко). Рушійною силою особистісного розвитку, за цим вченим, є нужда – вроджений енергетичний потенціал людини.

Ускладнення особистості здійснюється завдяки балансу, узгодженості амбівалентних суперечностей у внутрішньому світі, а також між зовнішнім і внутрішнім з домінуванням внутрішнього світу в юнацькому віці. Генеза особистісної амбівалентності в цьому віці відбувається як розгортання внутрішнього енергетично-інформаційного плану, поведінки та набуття в соціальній ситуації, у провідній діяльності психологічних новоутворень при взаємодії з соціумом. Амбівалентне зіткнення смислів як одночасне позитивне й негативне ставлення людини є одним з механізмів породження ціннісно-сміислової сфери особистості. У юнацькому віці нужда актуалізує найвищу ланку генези особистісної амбівалентності –

системотвірне переживання гармонійної амбівалентності (інтегрального Я й дезінтегрального Я) власної індивідуальності. Інтегративний підхід у психології дав можливість об'єднати різні і водночас цінні психологічні знання про особистісну амбівалентність, а також визнати різні джерела походження цих наукових надбань: академічної психології, феноменологічних досліджень, практичної психології. Враховані також положення гуманітарного підходу в психології як основи неklasичного руху: від монологу до діалогу; від ізольованого індивіда до життєвого світу; від детермінізму до самодетермінізму та ін. (Г.О. Балл, П.В. Лушин, Н.В. Чепелева та ін.).

Висвітлена методологія дозволила вивчити особистісну амбівалентність в юнацькому віці на основі **особистісно-інтегративного підходу**, сутність якого полягає у тому, що потреба детермінує розвиток особистості як саморух цілісної суперечності, в процесі життєздійснення якої позитивна і негативна валентності до одного об'єкта виявляють протистояння; водночас зростає здатність одночасно-гармонійно збалансувати, узгодити слабкий і помірний опір протилежностей у переживання самотворення цілісності (актуального, позитивного і потенційного, негативного); сильний супротив протилежностей послідовно-дисгармонійно актуалізує чергування валентностей, що блокує їх смислову цілісність; взаємозв'язки позитивного і негативного обумовлені їх ціннісною двовимірністю, тому вони діють одночасно або супротив один одного. У відповідності з особистісно-інтегративним підходом розвитку особистісної амбівалентності в юнацькому віці нами впроваджено основні методологічні принципи: про збалансованість, узгодженість взаємовиключних протилежностей; переживання амбівалентності майбутніх ролей матері та батька; вияв особистісної амбівалентності в опорі поведінки. Згідно з *першим принципом* в її структурі відбувається баланс, узгодженість позитивного і негативного в одночасну двовимірну чи послідовну одновимірну особистісну амбівалентність в юнацькому віці (рис. 1).

Рис. 1. Принцип балансу, узгодженості розвитку особистісної амбівалентності в юнацькому віці

Розвиток цієї властивості згідно із зазначеним принципом полягає у свідомому визначенні особистістю валентності суперечностей на позитивну і на негативну, які узгоджуються в одночасну двовимірну ціннісно-смыслову цілісність в актуальній (більш значущій, інтенсивній) та потенційній (менш значущій, зменшеній) частинах. Відповідно до цього в юнацькому віці утворюється особистісна амбівалентність, яка може мати рівні вияву: *гармонійний двовимірний*, коли протилежності помірної сили, і актуальною частиною є позитивна валентність, потенційною – негативна; *неузгоджений двовимірний*, коли інтенсивність протилежностей коливається, актуальна (позитивна) та потенційна (негативна) частини утримуються одночасно довільними зусиллями; *дисгармонійний одновимірний*, коли позитивна і негативна валентності однаково значущі, інтенсивні, і послідовно чергуються.

Згідно з *другим принципом* (переживання амбівалентності майбутніх ролей матері та батька в юнацтві) психологічний розвиток особистості в юнацькому віці характеризується амбівалентними рольовими установками, зокрема Я-мати та Я-батько, які переживаються як ставлення до майбутнього та є готовністю до їх самореалізації (Р.В. Овчарова, В.В. Хабайлюк, Г.Г.Філіпова, І.М. Шастко та ін.). У юнацькому віці відбувається екзистенціальна інтеграція різних сфер життя, що вимагає як диференціації ділової та особистісної сфер життя, так і їх об'єднання в єдину життєву стратегію. Гармонійне амбівалентне переживання ставлення до майбутніх ролей матері та батька (позитивне і негативне узгоджуються) сприяє готовності до особистісної самореалізації в сімейній сфері. Неузгоджене амбівалентне переживання ставлення до майбутніх ролей матері та батька (коливання суперечності позитивного і негативного, яке довільно узгоджується) посилює нестійкість готовності до сімейної самореалізації. Високоамбівалентне дисгармонійне переживання ставлення до майбутніх ролей матері та батька (позитивне і негативне роз'єднані, неузгоджені) посилює в дівчат та хлопців уникнення самореалізації у сімейній сфері життя на невизначений час.

Логіка *третього принципу* (вияв особистісної амбівалентності в опорі поведінки) розкривається у розумінні особистісної амбівалентності в реальній поведінці (Дж. Бьюдженталь, Ф.Перлз, К. Роджерс та ін.) юнаків і дівчат. Опір виявляється у стабільний період розвитку особистісної амбівалентності та під час кризи переходу до ранньої дорослості. Опір-поведінка здійснюється в межах структурного розвитку особистісної амбівалентності на гармонійному рівні – слабкий супротив діє потенційно, контрольовано, без зусилля волі (конструктивна агресія), на неузгодженому рівні – помірний супротив діє потенційно, але з зусиллям волі, довільності (дефіцитарна агресія), на дисгармонійному рівні – актуально, ціннісно, домінантно (деструктивна агресія).

Упровадження наших концептуальних принципів дозволило визначити структурно-динамічну модель генези особистісної амбівалентності в юнацькому віці (рис. 2).

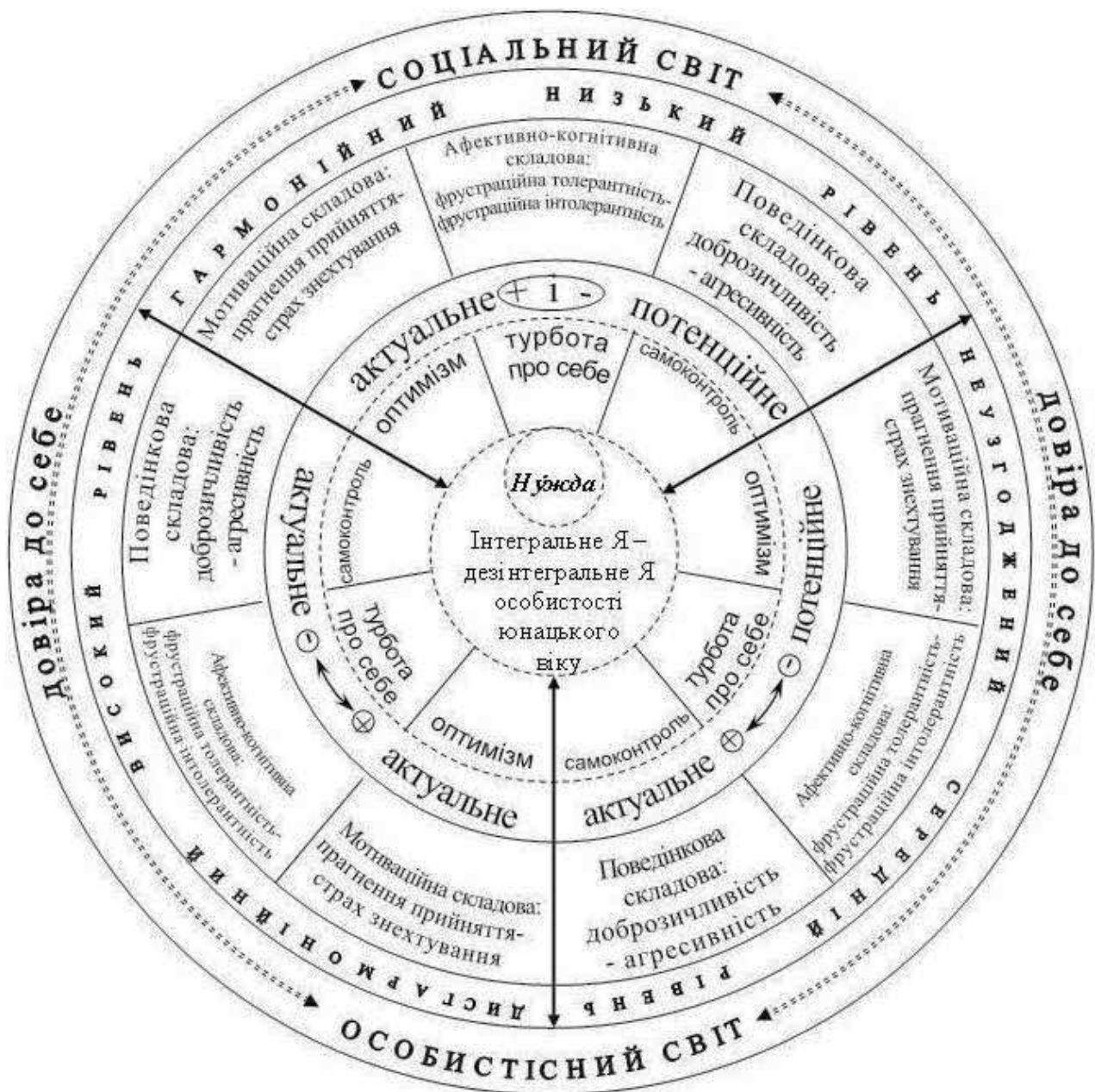

Рис. 2. Структурно-динамічна модель генези особистісної амбівалентності в юнацькому віці

Обґрунтовано генезу цієї властивості особистості в широкому соціальному (соціалізація) та особистісному (внутрішньому) світах, визначено основні чотири складові, їх рівні (гармонійний низький, неузгоджений середній, дисгармонійний високий), форми, психологічні механізми функціонування в юнацькому віці.

Авторська модель реалізується таким чином, що зміни однієї структурної складової призводять до змін інших, але нелінійно. Структура розвивається як самостійно (різнопланово, суперечливо), так і в складі цілісності (гетерогенно). Психологічна структура особистісної амбівалентності в юнацькому віці складається з обґрунтованих підструктур, які розвиваються у відповідності з особливостями цього віку, індивідуальністю, що обумовлює її рівні вияву.

Мотиваційну складову вчені досліджували як переживання протилежних валентностей, які необхідно узгоджувати (О.В. Киричук, К. Левін, В.А. Роменець та ін.). Д.О. Леонтьєв виділив у структурі мотивації потреби і особистісні цінності, для яких характерне зіткнення різних полюсів. Мотивація афіліації є актуальною в юності як віра у позитивні стосунки, що виявляються в бажанні бути прийнятим (М.Ш. Магомед-Емінов, Г. Мюррей, Б.О. Сосновський). Критерієм особистісної амбівалентності в мотиваційній сфері юнацької молоді є мотивація афіліації як результат суперечності між прагненням прийняття і страхом знехтування у комунікативних взаємин. Саме їх збалансованість, узгодженість оптимізує стосунки, ставлення, дружбу, кохання дівчат і хлопців в юності.

Наступною складовою розвитку особистісної амбівалентності в юнацькому віці, на нашу думку, є **афективно-когнітивна** (О.В. Гордеева, К. Ізард, С. Розенцвейг та ін.), що виявляється в одночасному переживанні афектів і когніцій. Афективно-когнітивна амбівалентність здійснюється у переживанні особистості фрустраційної толерантності до задоволення і незадоволення потреб в юнацькому віці. Фрустраційна толерантність та фрустраційна інтолерантність – якості особистості (А.І. Гусев, В.В. Бойко, В.М. Чернобровкін та ін.). Наявність толерантності свідчить про можливість долати перешкоди без травмуючих наслідків шляхом балансу, узгодженості афектів і когніцій, і, навпаки, нездатність доволно це здійснити – про фрустраційну інтолерантність. Фрустраційна толерантність і фрустраційна інтолерантність, на наш погляд, є критерієм афективно-когнітивної складової досліджуваної властивості особистості в юнацькому віці.

Третя, **поведінкова** складова розвитку особистісної амбівалентності у юнацькому віці, визначається таким її критерієм як доброзичливість і агресивність (І.Д. Бех, В.В. Бойко, І. Ялом та ін.). Доброзичливій поведінці притаманна готовність встановлювати необхідні контакти, узгоджувати суперечності, долати перепони на шляху до співробітництва. І. Ялом вбачав доброзичливість у самотрансцендентності. У реальній єдності добра і зла повинна переважати доброзичливість. Необхідно усвідомлювати життя як здійснення постійної добродійної поведінки (І.Д. Бех).

Протилежною доброзичливості є агресивність (агресія) – стійка риса особистості наносити шкоду (Р. Берон, А.О. Реан, Д. Річардсон та ін.). Дисгармонійна висока амбівалентність виявляється в агресивності, яка реалізується актуально, а доброзичливість – потенційно, проте гармонійна низька амбівалентність здійснюється, коли доброзичливість виявляється актуально, агресія – потенційно. Самотрансцендентність, конструктивна агресія є засобами мінімізації її деструктивного вияву (С.Л. Соловйова, Е. Фромм, С. Хорн та ін.).

Четверта складова особистісної амбівалентності в юнацькому віці є **системотвірною**, її критерій – інтегральне Я й дезінтегральне Я. Це центральна складова, що ієрархічно є вищою за функціями, становить мету і результат її розвитку в юнацькому віці. Інтегральне Я виконує функцію самоототожнення «Я» чи особистісної ідентичності, усвідомлюється «Не-Я» (світ чи інша людина

у бутті) та «Над-Я» (ідеал, Бог). Коли «Не-Я» об'єднується з «Над-Я» як здатністю до трансцендентності, здійснюється вихід у вищі інстанції (Дж. Бьюдженталь). В «Я» суб'єкта і об'єкта включається усвідомлений досвід (К. Роджерс). Часткові «Я» становлять сукупну самість, яка послідовно розвивається (К. Уілбер). Інстанція «Я» в юності є переживанням зовнішнього світу і свого внутрішнього світу (М.В. Папуча). Суперечливий зміст «Я» набуває інтегрованості (В.В. Столін). У кожного хлопця і дівчини цього віку існує дезінтегральне Я – конфліктне, неадекватне ціле, коли людина розмірковує про себе як про нездатну особистість, що втілюється в реальності.

Нужда має стійке відгалуження в цілісній амбівалентності інтегрального Я й дезінтегрального Я в юнацькому віці, що дає можливість усвідомлювати, об'єднувати генотипічний, гностичний, аксіологічний потоки психіки. Таким чином, інтегральне Я й дезінтегральне Я – центральна системотвірна складова, що взаємопов'язана з іншими підструктурами, але не є їх сумою у структурі особистісної амбівалентності в юнацькому віці.

Якісними показниками вище обґрунтованих складових та відповідних критеріїв є одночасність вияву позитивного і негативного до одного об'єкта – послідовність вияву позитивного і негативного до одного об'єкта; двовимірна узгодженість на актуальну і потенційну частини – одновимірна неузгодженість як актуальне чергування позитивного і негативного.

Отже, обґрунтування структурно-динамічної моделі генези особистісної амбівалентності в юності дало можливість зробити висновки про складність цього психологічного конструкту, який перебуває в динамічній взаємодії чотирьох її складових (мотиваційної, афективно-когнітивної, поведінкової, системотвірної) і відповідних критеріїв (прагнення прийняття і страх знехтування, фрустраційна толерантність і фрустраційна інтолерантність, доброзичливість й агресивність, інтегральне Я й дезінтегральне Я), показників: одночасність – послідовність, двовимірність – одновимірність протилежностей до одного об'єкта у дівчат і хлопців юнацького віку.

Теоретичний аналіз показав, що основними формами особистісної амбівалентності в юнацькому віці є оптимізм, турбота про себе і самоконтроль. Це конструктивні переживання як формовияв складових особистісної амбівалентності, що відповідають особливостям юнацького віку. Обґрунтовані психологічні механізми (рефлексія, ретрофлексія, часткова та глобальна інтеграція, позитивна дезінтеграція), які забезпечують адекватне функціонування структури, форм і типів особистісної амбівалентності в юності (Л.І. Анциферова, Р. Ассаджолі, Л.І. Божович, К. Домбровський, С. Мадді, Ф. Перлз, К. Роджерс, Н. Рос, М.Є. Сандомірській, Т.С. Яценко та ін.)

Складові структури особистісної амбівалентності утворюють якісну ієрархію рівнів їх розвитку: гармонійний низький як двовимірне й одночасне функціонування позитивного і негативного до одного об'єкта в актуальній і потенційній частинах; неузгоджений середній як двовимірне й одночасне коливання позитивного і негативного до одного об'єкта в актуальній і потенційній частинах; дисгармонійний високий – одновимірне послідовне чергування позитивного і негативного до одного об'єкта.

Отже, авторська структурно-динамічна модель генези особистісної амбівалентності в юнацькому віці дозволила визначити методичні підходи до побудови та реалізації констатувального експерименту щодо вивчення вікових, гендерних закономірностей розвитку амбівалентності соціального й особистісного світів юнацтва, вікових закономірностей розвитку компонентів.

У **четвертому розділі** «Емпіричне вивчення генези особистісної амбівалентності в юнацькому віці» визначено методичні підходи до психологічного діагностування досліджуваних: представлено вибірку, методи, процедури та інтерпретацію результатів; висвітлено результати дослідження соціального й особистісного світів юнацтва; на основі критеріїв, показників визначено рівні складових особистісної амбівалентності; проаналізовані відповідні форми, ставлення до майбутніх ролей матері та батька, базові типи та виявлено сутність поняття «особистісна амбівалентність в юнацькому віці».

Підрахунок статистичної значущості у вибірках визначався t-критерієм Ст'юдента – [Електронний ресурс] режим доступу: <http://www.psychol-ok.ru/statistics/student/>. Математично-статистична обробка отриманих результатів проводилася на ПЕОМ AMD Athlon у середовищі Windows XP, у програмному забезпеченні Excel-2007 коефіцієнтом кореляції Пірсона (r_{xy}).

Констатувальний експеримент включав чотири етапи згідно особистісно-інтегративного підходу, структурно-динамічної моделі генези особистісної амбівалентності в юнацькому віці (17–21 рік).

На **1 етапі констатувального експерименту** діагностовано у респондентів за двома чинниками (віком, гендером) особливості, закономірності соціального (амбівалентність ціннісних орієнтацій і соціальних установок) і особистісного (мотивації навчання, загальної самоефективності, орієнтації в часі, професійної готовності до самореалізації, життєвих стратегій, копінг-механізмів) світів, довіри до себе в юнацькому віці.

Результати за методикою Ш. Шварца «Опитувальник ціннісних орієнтацій» свідчать про те, що ціннісні смислові типи орієнтацій у досліджуваних мають такі особливості: 1) різнобічна їх сполученість забезпечує адекватну вікову взаємодію з людьми; ієрархічність цілей утворює амбівалентну мотиваційну узгодженість всередині ціннісних підсистем і між ними; 2) закономірність самообмеження широкого соціального інтересу залежно від цих двох чинників обумовлює дисгармонійну високу амбівалентність; 3) закономірність самообмеження особистісних досягнень у дівчат є гендерним чинником високої амбівалентності.

Соціальний світ досліджуваних набуває своєї конкретизації й глибини залежно від вище зазначених двох чинників амбівалентності соціальних установок за опитувальником А.Е. Хурчак «Амбівалентність соціальних установок», а саме: 1) у 17–18 років констатовано негативне збільшення афективної амбівалентності, що пояснюється їхньою адаптацією до нових умов навчання у ВНЗ, самостійного життя; 2) встановлено позитивну закономірність вікового зростання соціальних установок в стабільний період протягом 17–20 років; 3) виявлено закономірність негативного зростання інтенсивної амбівалентності в усіх її компонентах у 20–21 рік, що є ознаками кризи входження в дорослість; 4) констатовано у дівчат вищу афективну і когнітивну

амбівалентність порівняно з хлопцями, що можна пояснити різними соціокультурними нормами жінок і чоловіків.

Особистісний світ досліджуваних вивчали, спираючись на розвиток їхніх провідних вікових утворень. Узагальнення отриманих результатів дало можливість виділити такі суттєві особливості внутрішнього світу особистості юнацького віку. Переважна більшість досліджуваних характеризується адекватною мотивацією оволодіння професією й отримання диплома, проте 13,75% мають спрямованість лише на отримання диплома; середнім рівнем загальної самоефективності, конструктивною готовністю до самореалізації та життєвих стратегій, статично-інфантильною й розірваною орієнтацією в часі, що виявляє неузгоджену особистісну ідентичність. Половині притаманні конструктивні копінг-механізми та 80% досліджуваних довіра до себе в різних сферах життя, але найвища – в сімейній і навчальній.

У респондентів 17–18 років встановлено підвищений рівень афектів у розглянутих вище утвореннях внутрішнього світу, проте залишилися стабільними когнітивна та поведінкова сфери. Виявлено вікову закономірність розвитку цих особистісних утворень як процес зростання балансу, узгодженості та гармонії внутрішнього світу досліджуваних. При переході до ранньої дорослості у 20–21 рік встановлено розбалансованість, неузгодженість внутрішнього світу як прагнення до саморозвитку при входженні в ранню дорослість.

Згідно з гендерним чинником констатовано, що хлопцям більше подобається обрана професія та у них переважно вищий рівень загальної самоефективності. У дівчат більшість має адекватно-часову орієнтацію, вищу готовність до професійної самореалізації, проте у хлопців – більше з конструктивними когнітивними механізмами. У поведінковій сфері в обох групах домінують активні копінг-механізми, що пояснюється міжфункціональними інтегративними зв'язками всіх механізмів у юнацькому віці. Довіра до себе в більшості дівчат і хлопців – на високому рівні, що є позитивною умовою розвитку гармонійної особистісної амбівалентності, професійної й особистісної самореалізації. Отже, більшість юнаків і дівчат рефлексують, інтегрують суперечності, свідомо їх переживаючи, мають гармонійний і неузгоджений рівні особистісної амбівалентності, спрямовані в майбутнє та готові до самореалізації.

На **2 етапі констатувального експерименту** досліджено у респондентів за віковим чинником психологічні особливості та закономірності розвитку складових особистісної амбівалентності (мотиваційної, афективно-когнітивної, поведінкової та системотвірної), її форм (оптимізму, турботи про себе, самоконтролю), встановлено взаємозв'язки системотвірної складової (інтегрального Я – дезінтегрального Я) з іншими складовими, відповідними формами та з особистісними явищами внутрішнього світу юнацького віку. Проблема психології особистісної амбівалентності є багатопланою, але наше дослідження сконцентровано на вивченні рівнів її структурних складових та відповідних формах.

Мотиваційна складова особистісної амбівалентності – мотивація афіліації визначається її критерієм *прагнення прийняття* – *страх знехтування* та характеризується якісною інтерпретацією результатів методики А.Меграбяна «Мотивація афіліації» в адаптації М.Ш. Магомед-Емінова. Встановлено вікову

закономірність зростання у юнаків і дівчат гармонійного низького рівня мотивації афіліації як ціннісне домінування прагнення прийняття та зменшення страху знехтування від 17 років (30,89%) до 20 років (38,13%). Однак у досліджуваних 20 – 21 ріку відбувається статистично значуще його зменшення до 23,97%, за $t = 4,43$; $p \leq 0,001$. На неузгодженому середньому і дисгармонійному високому рівнях розвитку мотивації афіліації у респондентів 17– 20 років констатовано позитивні тенденції їх поступового зменшення. Проте у досліджуваних 20 – 21 року виявлено вікову закономірність їх збільшення, зокрема на дисгармонійному високому рівні до 36,36%, що статистично ймовірно ($t = 2,13$; $p \leq 0,05$). Це свідчить про кризові явища руйнування стабільності в амбівалентності мотивації афіліації: рівноцінне домінування як страху знехтування, так і прагнення до прийняття, що посилює опір, її інтенсивність та саморозвиток на вищому рівні при входженні в ранню дорослість.

Афективно-когнітивна складова особистісної амбівалентності досліджуваних визначається її критерієм *фрустраційна толерантність – фрустраційна інтолерантність* та характеризується в юнацькому віці якісною інтерпретацією результатів методики Л.І. Вассермана «Рівень соціальної фрустрованості» у модифікації В.В. Бойка. Виявлено вікову закономірність зростання гармонійного низького рівня з ціннісним домінуванням фрустраційної толерантності у юнаків і дівчат від 17 років (39,02%) до 20 років (41,53%) та відповідним зменшенням цінності фрустраційної інтолерантності в потенційній частині. Проте у досліджуваних 20 – 21 року відбувається його статистично значуще зменшення до 29,75%, за $t = 3,17$; $p \leq 0,01$. На неузгодженому середньому і дисгармонійному високому рівнях у 17– 20 років констатовано позитивні вікові тенденції поступового їх зменшення. Однак у досліджуваних 20–21 року відбувається вікове закономірне зростання інтенсивності амбівалентності: на середньому рівні на 4,88%, на високому рівні на 7,90%, за $t = 2,12$; $p \leq 0,05$, що свідчить про кризові явища, оскільки домінує ціннісно як фрустраційна інтолерантність, так і фрустраційна толерантність. Це утворює дисгармонію амбівалентності, посилює саморозвиток до більш високого рівня при входженні в ранню дорослість.

Поведінкова складова особистісної амбівалентності визначається її критерієм *доброзичливість – агресивність* та характеризується в юнацькому віці якісною інтерпретацією результатів методики В.В. Бойка «Я агресивний чи ні?». Встановлено вікову закономірність поступового зростання гармонійного низького рівня з ціннісним домінуванням доброзичливості досліджуваних від 17 років (36,88%) до 20 років (38,98%) і ціннісним зменшенням агресивності в потенційній частині. Втім у 20–21 рік відбувається його статистично значуще зменшення до 23,97%, $t = 9,05$; $p \leq 0,001$. На неузгодженому середньому і дисгармонійному високому рівнях у респондентів констатуються позитивні вікові тенденції їх поступового зменшення. Проте у юнаків і дівчат 20 – 21 року виявлено вікову закономірність збільшення їх інтенсивності: на середньому рівні 42,97%, $t = 3,38$; $p \leq 0,01$, на високому – 33,06%, $t = 4,79$; $p \leq 0,001$. Це свідчить про розбалансованість, неузгодженість поведінкової складової, оскільки домінує як агресивність, так і доброзичливість, що посилює опір, її інтенсивність і саморозвиток, піднімаючи його на більш високий рівень при входженні в ранню дорослість.

Системотвірною складовою особистісної амбівалентності визначається її критерієм *інтегральне Я – дезінтегральне Я* та характеризується в досліджуваних юнацького віку якісною інтерпретацією результатів методики В.В. Століна, Р.С. Пантілеєва «Тест-опитувальник самоствавлення» (шкала «Інтегральне Я»).

Амбівалентність системотвірної складової – це мета генези цієї особистісної властивості, новоутворення особистості в юнацькому віці, що організує, контролює, посилює розвиток всіх складових структури, їх взаємозв'язків. Виявлено вікову закономірність зростання гармонійного низького рівня з ціннісним смисловим домінуванням інтегрального Я досліджуваних від 17 років (32,52%) до 20 років (38,13%) і ціннісним смисловим зменшенням дезінтегрального Я в потенційній частині. Системотвірною складовою досягає цілісності і стає «системою систем», її вплив на окремі складові й, навпаки, складових на неї максимально збалансовані, узгоджені. Проте у респондентів 20–21 року відбулося його статистично значуще зменшення до 29,75%, за $t = 2,76$; $p \leq 0,01$.

На неузгодженому середньому і дисгармонійному високому рівнях у юнаків і дівчат встановлено їх поступове зменшення від 17 до 20 років, що свідчить про позитивну вікову тенденцію в цей період. А вже у досліджуваних 20–21 року інтегральне Я й дезінтегральне Я виявляються інтенсивно, тому домінують по черзі; констатовано вікову закономірність збільшення амбівалентності: на середньому рівні 45,46%, $t = 2,29$; $p \leq 0,05$, на високому – 24,79%, $t = 2,63$; $p \leq 0,05$. Це свідчить про порушення адаптації, прагнення до змін при входженні в ранню дорослість, що зображено на рис. 3.

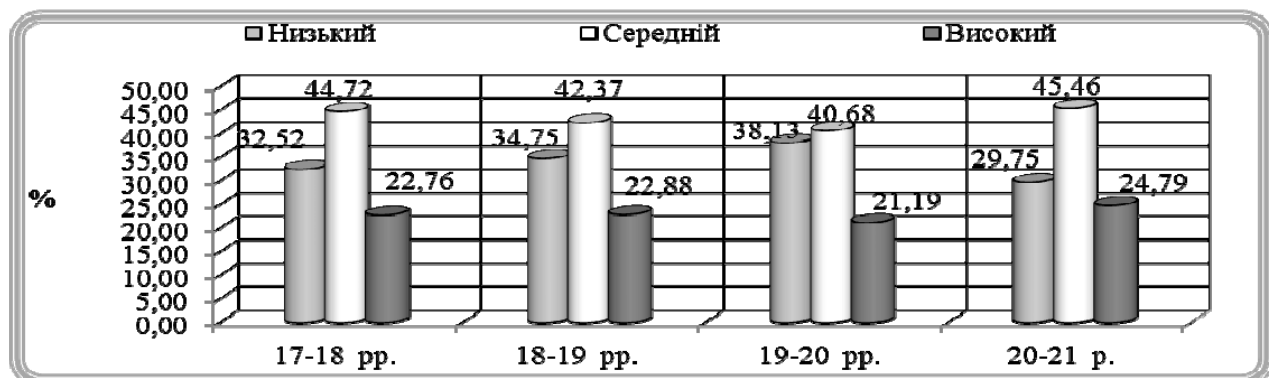

Рис. 3. Динаміка рівнів розвитку амбівалентності інтегрального Я й дезінтегрального Я в юнацькому віці

Встановлено взаємозв'язки інтегрального Я – дезінтегрального Я з іншими складовими особистісної амбівалентності в юнацькому віці як центральної системотвірної складової. Підтверджено, що вікова динаміка особистісної амбівалентності здійснюється в усіх чотирьох складових (відповідно критеріях і показниках) на гармонійному низькому, неузгодженому середньому та дисгармонійному високому рівнях.

Гармонійна амбівалентність є результатом глобальної інтеграції часткових виявів амбівалентності (мотиваційної, афективно-когнітивної,

поведінкової складових), з одного боку, з іншого, – інтегрального Я й дезінтегрального Я в цілісне переживання індивідуальності в юнацькому віці. Разом на оптимальних рівнях (низькому та середньому) виявлено досліджуваних у складових, відповідних критеріях і показниках: у мотиваційній (прагнення прийняття – страх знехтування в одночасному та двовимірному вияві до одного об'єкта) – 70,00%; в афективно-когнітивній (фрустраційна толерантність – фрустраційна інтолерантність в одночасному та двовимірному вияві до одного об'єкта) – 75,42%; поведінковій (доброзичливість – агресивність в одночасному та двовимірному вияві до одного об'єкта) – 72,65% та системотвірній (інтегральне Я – дезінтегральне Я в одночасному та двовимірному вияві до одного об'єкта) – 77,08%.

Таким чином, виявлено *вікову закономірність* більш гармонійного розвитку особистісної амбівалентності юнацтва в стабільний період 17–20 років в усіх її складових, а також вікову закономірність її дестабілізації, прагнення до саморозвитку під час кризи переходу до ранньої дорослості у 20–21 рік. Констатована також соціально-психологічна криза адаптації до навчання у вищих навчальних закладах у студентів 17–18 років.

Формами особистісної амбівалентності в юнацькому віці встановлено оптимізм, що властивий на конкордантному рівні 70,00% досліджуваних, турбота про себе – 75,22%, самоконтроль – 71,37%. Виявлені індивідуальні емпіричні кореляти особистісної амбівалентності респондентів: мотивація навчання у ВНЗ, загальна самоефективність, безперервність орієнтації в часі, професійна готовність до самореалізації, життєві стратегії, копінг-механізми та довіра до себе. *Отже, особистісна амбівалентність у юнацькому віці є властивістю внутрішнього світу особистості, яка виявляється в супротиві позитивних і негативних сторін мотивації афіліації, соціальної фрустрованості, поведінки, інтегрального Я й дезінтегрального Я до одного об'єкта, що переживається у двовимірності актуального і потенційного чи в одновимірності лише актуального.*

Доведено існування внутрішньої амбівалентності як самостійної і відносно незалежної властивості особистості від інших психологічних явищ в юнацькому віці.

На **3 етапі констатувального експерименту** досліджено за чинниками віку і гендеру особливості амбівалентності переживання ставлення до майбутнього материнства і батьківства, взаємозв'язки з рольовою компетентністю та типами батьків як виявом готовності до особистісної самореалізації в юнацькому віці.

Материнство та батьківство – основа сімейних взаємин, цінність людського існування. Перехід юнаків до стандартів дорослого світу актуалізує готовність до самореалізації в сімейній сфері. Виявлено за авторською методикою «Материнська й батьківська амбівалентність», що конкордантний рівень амбівалентності ставлення (низький і середній разом) складає до ролі матері 80,00% дівчат, 69,17% хлопців, до ролі батька 72,50% хлопців та 75,42% дівчат (рис. 4).

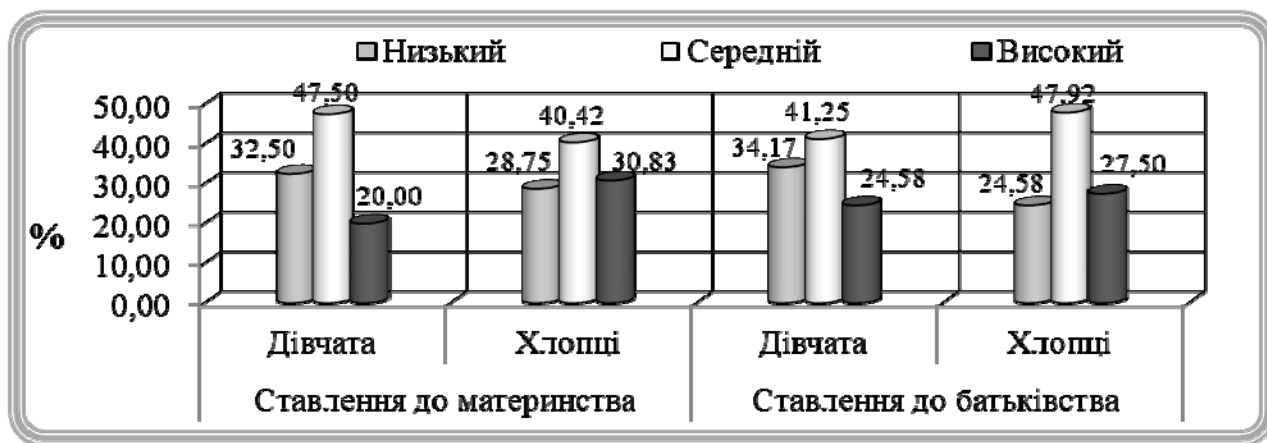

Рис. 4. Гендерна динаміка рівнів амбівалентності ставлення до майбутніх ролей матері та батька в юнацькому віці

Встановлено вікову закономірність більш гармонійного розвитку амбівалентності ставлення до майбутніх ролей матері і батька у досліджуваних 17–20 років, а також вікову закономірність її дестабілізації розвитку, прагнення до змін під час переходу до ранньої дорослості у 20–21 рік. Більшість досліджуваних має збалансоване, узгоджене амбівалентне переживання ставлення до майбутніх ролей матері і батька. Проте третина хлопців та близько чверті дівчат мають високу амбівалентність до ролі і матері, і батька, які можуть ініціювати її вияви дисгармонійного рівня у сімейних ролях.

Констатовано за методикою М.А. Земкової, В.О. Міронова «Тип батьківства», що динаміка цих уявлень досліджуваних свідчить про зростання оптимального сучасного типу батька від 17 років (27,64%) до 20 років (38,13%). Проте у 20–21 рік відбувається його статистично значуще зменшення до 22,31%, за $t = 2,82$; $p \leq 0,05$. Сучасний тип батька обрала більшість дівчат, а хлопців – патріархальний, що свідчить про певне прагнення жінок до гендерних змін. Динаміка відстороненого й патріархального типів батьків має позитивні вікові тенденції їх поступового зменшення. Але у респондентів 20–21 року зафіксовано їх збільшення: відстороненого типу 39,67%, патріархального – 38,02% за умови $t = 2,98$; $p \leq 0,05$, що свідчить про розбалансованість, неузгодженість стабільного періоду, посилення вибору неоптимальних типів батьків, прагнення до змін при входженні в ранню дорослість. Кореляційний аналіз за коефіцієнтом Пірсона r_{xy} свідчить про статистично значущі взаємозв'язки низького рівня амбівалентності ставлення до майбутнього батьківства з сучасним типом батька, а високого рівня амбівалентності ставлення до майбутнього батьківства з патріархальним типом.

Виявлено за методикою П.П. Горностая «Рольова компетентність», що разом на високому і середньому рівнях знаходиться переважна більшість респондентів 74,14%, яка має загальну рольову компетентність. Чверть досліджуваних мають проблеми в підготовленості до виконання офіційних і неофіційних ролей. Збалансування, узгодження готовності до професійної та особистісної самореалізації в дівчат і хлопців виявлено з домінуванням ділових стосунків.

Доведено статистичну значущість взаємозв'язку рівнів амбівалентності ставлення юнаків і дівчат до материнства і батьківства та загальної рольової компетентності в юнацькому віці. Отже, гармонійна низька амбівалентність ставлення до майбутніх ролей матері та батька взаємопов'язана з рольовою компетентністю високого рівня, навпаки, дисгармонійний високий рівень амбівалентності ставлення до майбутніх ролей матері та батька – з низьким рівнем рольової компетентності, що свідчить про інтегрованість готовності до особистісної самореалізації в юнацькому віці.

На *4 етапі констатувального експерименту* визначено типи особистісної амбівалентності в юнацькому віці. Типологізація здійснюється на основі певних критеріїв, які обґрунтовано теоретично й емпірично (Ф. Ю. Василюк, Б. І. Додонов, Ф. Ріман, Л. М. Собчик та ін.). Тип є певним варіантом координації внутрішнього світу особистості шляхом об'єднання навколо найбільш потужного психологічного явища, яким є гармонійність, що інтегрує її різні грані. Вчені наголошували (Р. Мей, К. Роджерс, В. Франкл) на необхідності одночасного вияву позитивного і негативного в цілісному гармонійному існуванні особистості. Оптимальним при визначенні типів особистісної амбівалентності є узагальнений критерій конкордантності – дискордантності. Встановлено, що конкордантність (збалансованість, узгодженість, гармонія) та дискордантність (розбалансованість, неузгодженість, дисгармонія) є двома основними типами особистісної амбівалентності в юнацькому віці. Узагальнення якісних і кількісних результатів основних критеріїв структурно-динамічної моделі генези особистісної амбівалентності в юнацькому віці (прагнення прийняття – страх знехтування, фрустраційна толерантність – фрустраційна інтолерантність, доброзичливість – агресивність, інтегральне Я – дезінтегральне Я), показників (одночасна чи послідовна динаміки позитивного та негативного, ціннісна двовимірність чи одновимірність цих протилежностей та ступінь інтенсивності опору між ними) дає підстави встановити типологію (рис. 5

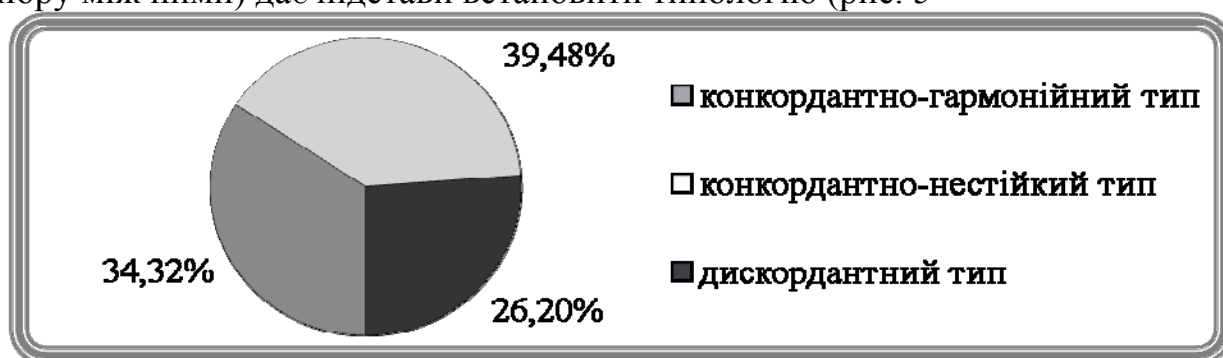

Рис. 5. Типологія особистісної амбівалентності в юнацькому віці

Встановлено три типи особистісної амбівалентності досліджуваних юнацького віку: конкордантно-гармонійний (34,32%), конкордантно-нестійкий (39,48%) і дискордантний (26,20%). Респондентам конкордантного її типу притаманна одночасна двовимірна смислова цілісність актуально-позитивної та потенційно-негативної сторін, слабкий чи помірний опір між протилежностями до одного об'єкта. Респондентам дискордантного типу особистісної

амбівалентності притаманне послідовне одновимірне домінуванням то позитивної, то негативної сторін протилежності з потужним опором, що обумовлює її високу інтенсивність. Викладене дає підстави стверджувати, що амбівалентність є самостійним системотвірним переживанням особистості в юнацькому віці з певною структурою, рівнями, формами, типами, індивідуальними емпіричними корелятами; експериментально підтверджена структурно-динамічна модель, що зумовлює необхідну психологічну допомогу гармонізації особистісної амбівалентності юнаків і дівчат.

У **п'ятому розділі** «*Особистісна амбівалентність у вимірі психологічного консультування в юнацькому віці*» визначено методологію підтримувально-толерантного консультування, обґрунтовано та впроваджено авторську експериментальну програму групового й індивідуального консультування «Психологія розвитку особистісної амбівалентності в юнацькому віці», проаналізовані результати її апробації, здійснено контрольний зріз розвитку експериментальної та контрольної груп.

Формувальний експеримент включав чотири етапи: перший – актуалізація у студентів результатів констатувального експерименту як особливостей розвитку особистісної амбівалентності в юнацькому віці; другий – визначення методології, відповідних принципів, методів, особливих прийомів та вмінь, а також умов проведення психологічного консультування; третій – здійснення психологічного консультування (етапи, завдання, зміст, механізми); четвертий – перевірка ефективності формувального експерименту.

На **першому етапі** формувальної стратегії у досліджуваних було актуалізовано знання про особливості розвитку у них особистісної амбівалентності. Наголошувалось, що несформованість в особистості юнацького віку особистісних утворень, які становлять критерії складових амбівалентності, її феноменологічного поля (відповідні форми, емпіричні кореляти), світоглядних орієнтирів є виявом нездатності збалансувати, узгодити позитивне та негативне у гармонійне системотвірне переживання інтегрального Я – дезінтегрального Я власної індивідуальності. Під час переходу юнаків і дівчат до ранньої дорослості в 20–21 рік зростає дисгармонійна особистісна амбівалентність в усіх структурних складових та знижуються оптимальні вияви її форм, індивідуальних емпіричних корелятів. Це руйнує стабільний період її розвитку та відкриває шлях до більш вищого рівня саморозвитку, зокрема, в умовах психологічного консультування.

На **другому етапі** цього експерименту визначено методологічні засади формувальної стратегії – авторську особистісно-інтегративну парадигму розвитку особистісної амбівалентності в юнацькому віці, яка поглиблена в підтримувально-толерантній концепції психоконсультування; висвітлені організаційно-комунікативні та змістовно-сміслові умови консультування.

Продовжено гуманістичний напрям практичної психології, представники якого працюють з амбівалентністю клієнта в індивідуальній (В. Міллер і С. Ролнік; Л. Грінберг та інші вчені; Д. Інгл і Г. Арковіц) і груповій психотерапії (Е. Філдс), а також ідеї екзистенціальної психотерапії,

консультування (Дж. Бьюдженталь, Р. Мей, В. Франкл, І. Ялом). Враховано погляди Д.О. Леонтьєва про розвиток смислової сфери особистості, де внаслідок «зіткнення смислів» здійснюється їх утворення. Смислова сфера особистості забезпечує регуляцію її життєдіяльності в усіх аспектах шляхом амбівалентності. Остання породжує новий смисл як завдяки місцю, яке посідає феномен в ієрархії смислової сфери особистості, так і якісним рівневим виявом, що потребує її гармонізації шляхом психоконсультативної взаємодії.

Мета формувального експерименту – гармонізувати розвиток особистісної амбівалентності у кризовий період під час переходу юнаків і дівчат до ранньої дорослості, сприяти переведенню їх до більш високого рівня. Ця мета реалізована шляхом створення організаційно-комунікативних та змістовно-смислових умов психологічного консультування. Перетворення і посилення особистісної амбівалентності як її гармонізація у досліджуваних стали можливими завдяки застосуванню спеціальних методик, психотехнік, умінь у консультативному процесі (модель підтримувально-толерантного діалогу), які увійшли в програму психологічного консультування «Психологія розвитку особистісної амбівалентності в юнацькому віці». Ця програма складається з групової та індивідуальної форми психологічного консультування. Особистісна амбівалентність в юнацькому віці визначається єдністю психічного розвитку з процесами навчання, виховання, коли вона набуває холізму, завершеності і відбувається перехід до ранньої дорослості.

У процесі психоконсультування (групового й індивідуального) створено психологічні умови (О.Ф. Бондаренко, С. Гледдінг, М.П. Гусакова та ін.) гармонізації особистісної амбівалентності в юнаків і дівчат у кризовій ситуації переходу до ранньої дорослості, які мали два аспекти: перший – організаційно-комунікативний, другий – змістовно-смисловий. До організаційно-комунікативних умов, що сприяють гармонізації змін особистісної амбівалентності юнацтва, належать: прийняття організаційної взаємодії; побудова консультативних стосунків на основі підтримувально-толерантного діалогу без конфронтації; вияви емпатії; здійснення принципу «тут і зараз»; реалізація розділеної відповідальності; знаходження балансу, узгодженості між амбівалентними сторонами власного Я; підтримання взаємозв'язків базових умінь (підтверджуючого розуміння, системи проміжних і кінцевих узагальнень, здатності помічати рух до змінювання тощо) та специфічних психотехнік інших авторів і власних, а також умінь працювати з амбівалентними схемами, поступовим саморозкриттям, прийомом двох стільців, смисловими презентаціями опору в протилежних Я та ін. Змістовно-смислові умови процесу психологічного консультування спрямовані на гармонізацію особистісної амбівалентності шляхом посилення внутрішньої мотивації досліджуваних до змінювання як одночасного збалансування, узгодження позитивного й негативного усередині складових і між ними, у її формах, емпіричних корелятах, цінностях тощо.

На *третьому етапі* формувального експерименту (ФЕ) здійснено групове й індивідуальне психологічне консультування (етапи, завдання, зміст, механізми) зі студентами юнацького віку 20 – 21 року, які навчалися в Інституті

фізичної культури у Сумському державному педагогічному університеті імені А.С. Макаренка. Нами обраний напрям гармонізації особистісної амбівалентності в кризовий нормативний період переходу до ранньої дорослості, коли психологічна допомога для всіх досліджуваних є актуальною. Експериментальну групу (ЕГ) склали 28 осіб (16 юнаків і 12 дівчат), контрольну групу (КГ) – 26 осіб (14 юнаків і 12 дівчат). Під час групового консультування ЕГ була поділена на дві підгрупи (по 14 досліджуваних). Формувальний експеримент здійснювався в групових та індивідуальних психологічних консультаціях у 2012 – 2013 навчальному році.

Презентовані умови склали цілісну формувальну стратегію гармонізації особистісної амбівалентності досліджуваних. Розкриті вище умови реалізовано на трьох етапах психологічного консультування з відповідними механізмами позитивних змін: на першому – аналіз та усвідомлення її реальних виявів – здійснено механізмами позитивної дезінтеграції, ретрофлексії, часткової інтеграції; на другому – зниження інтенсивної амбівалентності шляхом змін у поведінці – реалізовано механізмами часткової та глобальної інтеграції, рефлексії; на третьому – збереження досягнутих позитивних змін особистісної амбівалентності в різних сферах життя – здійснено механізмами глобальної інтеграції, рефлексії. Аналіз запитів, з якими досліджувані зверталися за психологічною допомогою, свідчить, що в їх основі – переживання, пов'язані зі складовими особистісної амбівалентності, її феноменологічним полем. Хлопці та дівчата у запитах виявили особливості, головна з яких полягала в тому, що дівчата мали труднощі у розв'язанні інтенсивної амбівалентності в мотиваційній, афективно-когнітивній, хлопці – у поведінковій і системотвірній складових.

Групові психологічні консультації реалізовано шляхом утворення психолого-освітньої групи хлопців і дівчат 20 – 21 року в позанавчальний час в психологічному гуртку у двох формах психологічної допомоги. *Мета групового психоконсультування* полягає в утворенні знань щодо особистісної амбівалентності, здатності пізнавати, усвідомлювати, інтерпретувати як позитивні, так і негативні сторони проблеми в поточний період та отримувати досвід їх толерантного об'єднання в гармонійну двовимірну цілісність. Програма «Психологія розвитку особистісної амбівалентності в юнацькому віці» передбачала п'ять групових консультацій (по 90 хвилин) та індивідуальні консультації за запитами. Групові консультації проводилися за такими темами: 1) розвиток особистісної амбівалентності в онтогенезі; 2) амбівалентність сімейних стосунків та їх корекція 3) чинники розвитку та умови гармонізації особистісної амбівалентності в юності; 4) високоамбівалентні особистості та їх гармонізація; 5) амбівалентність ставлення до майбутнього материнства та батьківства в юнацькому віці. Студенти готувалися до групових консультацій за авторським навчальним посібником «Амбівалентність особистості: теорія, діагностика і психокорекція», обмірковували актуальні проблеми. Консультант розширював і поглиблював їхні знання у формі міні-лекцій, бесід, бібліотерапії, арттерапії, дискусій, корекційних вправ, тематичних корекційних впливів.

Завдяки індивідуальним консультаціям під час переходу до ранньої дорослості було здійснено психологічну допомогу досліджуваним щодо гармонізації їхньої особистісної амбівалентності у системотвірне переживання власної індивідуальності. Хлопцям і дівчатам було складно самотійно чи у групових консультаціях збалансувати, узгодити позитивне та негативне власної проблеми в гармонійне переживання інтегрального Я – дезінтегрального Я. Посилення внутрішньої мотивації до позитивних змін гармонізувало особистісну амбівалентність в індивідуальних консультаціях, де ефективними були методика В. Міллера і С. Ролніка «Аркуш балансу» та авторська методика «Одночасна двовимірна амбівалентність».

На *четвертому етапі* формувального експерименту в учасників експериментальної групи проведено порівняльний аналіз якісних і кількісних результатів до та після формувального експерименту та, відповідно, контрольної групи, що дозволило визначити динаміку цієї властивості особистості, встановити достовірність виявлених змін для підтвердження ефективності проведеної формувальної стратегії шляхом психологічного консультування досліджуваних експериментальної групи (табл. 1).

Таблиця 1

**Порівняльний аналіз розвитку особистісної амбівалентності
в юнацькому віці в експериментальній групі до та
після проведення формувального експерименту**

N = 28

Складові, критерії, показники	Рівень	ЕГ (n = 28)				t
		до ФЕ		після ФЕ		
		абс.	%	абс.	%	
Мотиваційна: прагнення прийняття–страх знехтування (одночасність – послідовність, двовимірність – одновимірність)	низький	6	21,43	10	35,71	4,26***
	середній	12	42,86	10	35,71	2,09*
	високий	10	35,71	8	28,57	2,19*
Афективно-когнітивна: фрустраційна толерантність – фрустраційна інтолерантність (одночасність – послідовність, двовимірність – одновимірність)	низький	8	28,57	12	42,86	3,54***
	середній	12	42,86	11	39,29	1,42
	високий	8	28,57	5	17,85	2,85***
Поведінкова: доброзичливість – агресивність (одночасність – послідовність, двовимірність – одновимірність)	низький	7	25,00	11	39,29	6,19***
	середній	12	42,86	10	35,71	3,50*
	високий	9	32,14	7	25,00	2,46*
Системотвірна: інтегральне Я – дезінтегральне Я (одночасність – послідовність, двовимірність – одновимірність)	низький	8	28,57	13	46,43	3,42**
	середній	13	46,43	11	39,28	2,30*
	високий	7	25,00	4	14,29	2,47*

Примітки:

1. * $p \leq 0,05$;
2. ** $p \leq 0,01$;
3. *** $p \leq 0,001$.

Як бачимо на табл. 1, порівняння отриманих результатів досліджуваних ЕГ до та після проведення формувального експерименту дало підстави зробити узагальнення: протягом психологічного консультативного впливу за структурними складовими, відповідними критеріями, показниками особистісної амбівалентності відбулися статистично значущі позитивні зміни. Здійснилася гармонізація особистісної амбівалентності юнаків і дівчат як посилення збалансованості, узгодженості позитивного і негативного під час переходу до ранньої дорослості. Аналіз та узагальнення результатів завершального етапу дослідження (до і після ФЕ) дозволили зробити такі висновки:

- встановлені статистично вірогідні позитивні зміни досліджуваних експериментальної групи, які виявляються в розвитку збалансованості, узгодженості та гармонійності особистісної амбівалентності як кількісне збільшення низького та зменшення середнього і високого рівнів в мотиваційній, афективно-когнітивній, поведінковій та системотвірній складових;

- розкрита позитивна динаміка в розвитку амбівалентності ставлення до майбутніх ролей матері та батька студентів під час переходу до ранньої дорослості;

- виявлена статистично незначуща динаміка збалансованості, узгодженості та гармонійності розвитку особистісної амбівалентності в контрольній групі, що засвідчує неефективність впливу традиційної навчально-виховної системи вищої освіти в кризовій період під час переходу до ранньої дорослості.

Отже, підтверджена гармонізація особистісної амбівалентності в експериментальній групі досліджуваних, що доводить ефективність створеної й апробованої програми консультування «Психологія розвитку особистісної амбівалентності в юнацькому віці».

Узагальнення результатів проведеного дослідження дало підстави сформулювати загальні висновки.

ВИСНОВКИ

У дисертації теоретично узагальнено та експериментально вирішено проблему психології особистісної амбівалентності в юнацькому віці (від 17–18 до 20–21 року), представлено особистісно-інтегративний підхід вивчення цього феномена, виявлено механізми, закономірності, структуру, типологію особистісної амбівалентності юнаків і дівчат, обґрунтовано, розроблено, апробовано та впроваджено програму гармонізації особистісної амбівалентності в процесі психологічного консультування. Результати дослідження дали підстави сформулювати такі висновки:

1. На рівні загальнонаукової методології амбівалентність розглядається як вияв суперечностей зовнішнього чи внутрішнього світів у напрямі гармонії або дисгармонії, що є характеристикою психічно здорової людини. Теоретичний аналіз та узагальнення наукових поглядів щодо амбівалентності у філософії,

соціології, психіатрії та психології дали підстави обґрунтувати її як властивість особистості та самостійне психологічне явище, яке має певні сутнісні ознаки категорії: подвійність явищ внутрішнього світу, позитивну й негативну валентності, опір між ними різної інтенсивності, ціннісно-сміслову двовимірність й одновимірність та одночасність і послідовність функціонування. Отже, авторське визначення цього поняття таке: амбівалентність – особистісна властивість, яка притаманна кожному індивіду і виявляється в одночасній чи послідовній подвійності взаємовиключно діючих з певною силою, протилежних сторін мотивів, емоцій, когніцій, поведінки.

Особистісна (внутрішня, психологічна) амбівалентність для кожної людини як даність (а рґіогі), але вона діє у межах нужди людини, яка втілюється в характеристику віку: соціальну ситуацію розвитку, провідну діяльність, особистісні новоутворення та ознаки нормативної кризи під час переходу від одного вікового періоду до іншого. Внутрішня амбівалентність розвивається впродовж онтогенезу шляхом проживання послідовних вікових періодів з відповідним змістом суперечності позитивного й негативного: у віці немовляти – довіра та недовіра до світу, в ранньому дитинстві – автономія та покірність, у дошкільному – ініціатива й уникнення, у молодшому шкільному – ефективність і неефективність, у підлітковому – самостійність і конформізм, у ранньому юнацькому – самовизначення та дифузія самовизначення, в юнацькому віці – готовність до професійної та особистісної самореалізації і часткова готовність до самореалізації.

Вперше вивчено у феноменологічному дослідженні функціонування амбівалентності в особистості юнацького віку: двовимірно-гармонійне й одновимірно-дисгармонійне, коли ця властивість набуває цілісного переживання амбівалентності (інтегрального Я й дезінтегрального Я) власної індивідуальності, яке усвідомлюється суб'єктом як системотвірне. Встановлено чотири етапи переживання амбівалентності через механізми рефлексії, ретрофлексії, часткової і глобальної інтеграції, позитивної дезінтеграції, а саме: фон-спокій, дезорієнтація, дослідження ситуації і своїх можливостей та зміни в поведінці.

2. Вивчення особистісної амбівалентності здійснено на основі *особистісно-інтегративного підходу*, сутність якого полягає у тому, що нужда детермінує розвиток особистості як саморух цілісної суперечності, в процесі життєздійснення якої позитивна і негативна валентності до одного об'єкта виявляють протистояння; водночас зростає здатність одночасно-гармонійно збалансувати, узгодити слабкий і помірний опір протилежностей у переживання самотворення цілісності (актуального, позитивного і потенційного, негативного); сильний супротив протилежностей послідовно-дисгармонійно актуалізує чергування валентностей, що блокує їх смислову цілісність; взаємозв'язки позитивного і негативного обумовлені їх ціннісною двовимірністю, тому вони діють одночасно або супротив один одного. Основу особистісно-інтегративного підходу складає сукупність вихідних теоретичних положень про закономірності, структуру, функціонування і розвиток особистісної амбівалентності, він полягає в об'єднанні різних і водночас цінних

психологічних знань про особистісну амбівалентність, визнанні різних джерел їх походження (академічної, феноменологічної та практичної психології) як гуманітарний напрям психології. Вихідними принципами цього підходу визначено такі: баланс, узгодженість взаємовиключних протилежностей; переживання амбівалентності майбутніх ролей матері та батька; вияви амбівалентності в опорі поведінки.

3. Структурно-динамічна модель генези особистісної амбівалентності в юнацькому віці утворюється в руслі особистісно-інтегративної парадигми як динамічної системи, що саморозвивається в соціальному світі (соціалізації) та у переживаннях внутрішнього світу, в складових (мотиваційній, афективно-когнітивній, поведінковій, системотвірній), відповідних критеріях (прагнення прийняття – страх знехтування, фрустраційна толерантність – фрустраційна інтолерантність, доброзичливість – агресивність, інтегральне Я – дезінтегральне Я), показниках (одночасність вияву позитивного і негативного до одного об'єкта – послідовність вияву позитивного і негативного до одного об'єкта; двовимірна ціннісно-сміслова узгодженість актуального і потенційного – одновимірна ціннісно-сміслова неузгодженість як актуальне їх чергування), трьох рівнях (гармонійного низького, неузгодженого середнього і дисгармонійного високого). Виявлено сутність центральної системотвірної складової особистісної амбівалентності як переживання позитивного (інтегрального Я) та негативного (дезінтегрального Я) у смисловій двовимірності чи одновимірності власної індивідуальності. Виокремлено такі форми розвитку особистісної амбівалентності як: оптимізм, турбота про себе, самоконтроль, а також психологічні механізми – рефлексія, ретрофлексія, часткова та глобальна інтеграція, позитивна дезінтеграція. Визначено основні положення побудови, інтерпретації концептуальної структурно-динамічної моделі, що систематизує знання про особистісну амбівалентність як психологічну реальність внутрішнього світу юнацького віку.

Генеза особистісної амбівалентності в цьому віці реалізується як розгортання внутрішнього енергетично-інформаційного плану нужди особистості та набуття в соціальній ситуації, у провідній діяльності системотвірного переживання інтегрального Я – дезінтегрального Я індивідуальності як психологічного новоутворення.

4. Здійснено дослідження соціального й особистісного світів юнацької молоді згідно структурно-динамічної моделі генези особистісної амбівалентності в юнацькому віці в залежності від чинників віку і гендеру.

Встановлено вікові закономірності поступового та нерівномірного розвитку амбівалентності в соціальному світі досліджуваних, які полягають у зростанні збалансованості, узгодженості ціннісних смислових типів орієнтацій, соціальних установок у період 17–20 років, а також у розбалансованості, неузгодженості їх вияву у досліджуваних 20–21 року під час кризи переходу до ранньої дорослості; розкрито *гендерні відмінності*: у дівчат виявлено самообмеження особистісних досягнень, меншу здатність узгоджувати афекти і когніції в гармонійну амбівалентність порівняно з хлопцями; констатовано за

двома чинниками (віком і гендером) самообмеження широкого соціального інтересу досліджуваних.

Виявлено особливості *внутрішнього світу* досліджуваних: вікову закономірність поступового, але нерівномірного зростання адаптації особистісних утворень в період 17–20 років, проте у 20–21 рік встановлено кризові порушення стабільності розвитку (зниження оптимального рівня і посилення неоптимальних рівнів); *гендерні відмінності*: хлопцям порівняно з дівчатами більше подобається обрана професія, у них вищі життєві стратегії та конструктивно-когнітивні копінг-механізми; у дівчат порівняно з хлопцями більше тих, хто має адекватно-часову орієнтацію, готовність до професійної самореалізації та конструктивно-емоційні копінг-механізми; у більшості дівчат і хлопців довіра до себе на високому рівні.

Встановлено вікову закономірність поступового ускладнення особистісної амбівалентності у напрямі збалансованості, узгодженості в усіх її складових (мотиваційній, афективно-когнітивній, поведінковій, системотвірній) в стабільний період з 17 до 20 років, з іншого – її розбалансованість, неузгодженість в 20–21 рік під час вікової кризи переходу до ранньої дорослості. Позитивні зміни складових особистісної амбівалентності юнацтва позначаються на гармонізації її системотвірної центральної складової (інтегрального Я – дезінтегрального Я), і навпаки, остання має власні впливи в певному контексті на кожен підструктуру. Констатовано позитивні кореляції її складових з відповідними формами. Доведено розвиток системотвірної центральної складової особистісної амбівалентності – новоутворення цього віку – цілісного переживання позитивного (інтегрального Я) й негативного (дезінтегрального Я) власної індивідуальності; виявлені взаємозв'язки системотвірної складової з іншими трьома її складовими та наявність емпіричних корелятивів у внутрішньому світі особистості юнацького віку. Досліджено три типи особистісної амбівалентності в цьому віці: конкордантно-гармонійний, конкордантно-нестійкий і дискордантний.

Розкрито вікову закономірність більш гармонійного розвитку амбівалентності ставлення досліджуваних до майбутніх ролей матері і батька у юнаків і дівчат 17–20 років, а також їх прагнення до змін під час переходу до ранньої дорослості у 20–21 рік; встановлені гендерні відмінності (третина хлопців, біля чверті дівчат виявляють високу дисгармонійну амбівалентність до обох сімейних ролей). Проведене дослідження дало підстави *визначити особистісну амбівалентність у юнацькому віці* як властивість внутрішнього світу особистості, яка виявляється в супротиві позитивних і негативних сторін мотивації афіліації, соціальної фрустрованості, поведінки, інтегрального Я й дезінтегрального Я до одного об'єкта, що переживається у двовимірності актуального і потенційного чи в одновимірності лише актуального.

5. Сутність формувальної стратегії гармонізації особистісної амбівалентності досліджуваних під час переходу до ранньої дорослості полягає у створенні практичними психологами і педагогами організаційно-комунікативних і змістовно-сміслових умов психолого-консультативної

взаємодії та підтримувально-толерантного діалогічного простору (групового та індивідуального).

Ефективність психологічного консультування визначають організаційно-комунікативні (прийняття організаційної консультативної взаємодії, побудова стосунків на основі розділеної відповідальності без конфронтації, усвідомлення амбівалентності «тут і зараз» тощо; посилення взаємозв'язків базових умінь, спеціальних психотехнік та дотримання етапності, відповідних механізмів) і змістовно-сміслові умови (посилення внутрішньої мотивації досліджуваних до гармонізації особистісної амбівалентності як одночасного двовимірного збалансування, узгодження протилежностей усередині складових і між ними, а також у її формах тощо).

Авторська експериментальна програма «Психологія розвитку особистісної амбівалентності в юнацькому віці» у груповому та індивідуальному консультуванні актуалізує механізми рефлексії, ретрофлексії, часткової та глобальної інтеграції, позитивної дезінтеграції на трьох етапах психологічного консультування, спрямована на гармонізацію особистісної амбівалентності, розширює і поглиблює знання, уміння самоусвідомлювати, інтерпретувати протилежності і досягати їх гармонізації шляхом методів гуманістичної, когнітивної психології у міні-лекціях, бесідах, дискусіях, корекційних вправах та консультування за актуальними темами. Індивідуальні консультації посилюють здатність до балансу, узгодженості та гармонізації особистісної амбівалентності юнака і дівчини шляхом використання спеціальних методик (інших дослідників та авторської) на трьох етапах психологічного консультування під час переходу до ранньої дорослості.

Відбувається актуалізація гармонізації структурних складових моделі особистісної амбівалентності, механізмів її функціонування, збалансованості, узгодженості протилежностей позитивного і негативного у двовимірну смислову цілісність актуального і потенційного, рольового переживання амбівалентності гармонійного ставлення до майбутнього материнства і батьківства; реалізація амбівалентності в слабкому і помірному опорі поведінки.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми психології особистісної амбівалентності. Перспективи подальшого її вивчення ми вбачаємо в феноменологічних дослідженнях різних вікових періодів дитинства, у дорослому віці в групових взаємодіях людей у різних сферах життя.

Зміст дисертації відображено у таких публікаціях автора:

I. Монографія.

1. Психологія особистісної амбівалентності в юнацькому віці : монографія / Тетяна Миколаївна Зелінська. – Суми: Університетська книга, 2013.– 432с.

II. Посібники та програма.

1. Зелінська Т. М. Амбівалентність особистості: шлях до гармонії чи душевного болю : навч. посіб. / Зелінська Т. М. – Черкаси : «Сан», 2004. – 144 с.

2. Зелінська Т. М. Амбівалентність особистості: шлях до гармонії чи душевного болю : [навч. посіб.] / Зелінська Т. М. – Черкаси : «Сан», 2005. – 200 с.
3. Зелінська Т. М. Амбівалентність особистості: Теорія, діагностика і психокорекція : [навч. посіб.] / Зелінська Т. М. – К. : Каравела, 2010.– 256 с.
4. Зелінська Т. М. Психологія консультування амбівалентних особистостей : [навч. посіб.] / Зелінська Т. М. – К. : Каравела, 2011. – 152 с.
5. Зелінська Т. М. Програма курсу «Психологія консультування амбівалентних особистостей» / Т. М. Зелінська // Психологія : комплекс типових навчальних програм з професійної та особистісно орієнтованої підготовки бакалаврів : [навч. посіб.]. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова. – 2011.– С. 107 – 116.

III. Статті у вітчизняних наукових фахових виданнях.

1. Зелінська Т. М. Амбівалентність особистості як психологічний феномен / Т. М. Зелінська // Психологія і суспільство : Український соціально-психологічний часопис. – Тернопіль, 2001.– № 3.– С. 23 – 32.
2. Зелінська Т. М. Психологія материнської амбівалентності / Т. М. Зелінська // Психологія і суспільство: Український соціально-психологічний часопис. – Тернопіль, 2002. – № 1. – С. 18 – 27.
3. Зелінська Т. М. Маскулінність та батьківська амбівалентність / Т. М. Зелінська // Психологія і суспільство : Український соціально-психологічний часопис. – Тернопіль, 2003. – № 1. – С. 90 – 102.
4. Зелінська Т. М. Амбівалентність батьківської гендерної ролі / Т. М. Зелінська // Початкова школа. – 2003. – № 3. – С. 47 – 48.
5. Зелінська Т. М. Залежна любов як амбівалентність відданих сімей / Т. М. Зелінська // Психологія і суспільство: Український соціально-психологічний часопис. – Тернопіль, 2003. – № 2. – С. 38 – 50.
6. Зелінська Т. М. Феномен залежної любові у відданих сім'ях / Т. М. Зелінська // Початкова школа. – 2003. – № 6. – С. 49 – 51.
7. Зелінська Т. М. Концептуалізація феномена амбівалентності атитюдів особистості / Т. М. Зелінська // Психологія і суспільство: Український соціально-психологічний часопис. – Тернопіль, 2004. – № 1. – С. 43 – 55.
8. Зелінська Т. М. Адикції високоамбівалентної особистості / Т. М. Зелінська // Вісник Київського національного університету. Серія: Соціологія. Психологія. Педагогіка. – 2004. – Вип. 20 – 21. – С. 109 – 112.
9. Зелінська Т. М. Інфантильні залежності амбівалентної особистості / Т. М. Зелінська // Психологія і суспільство: Український теоретико-методологічний соціогуманітарний часопис. – Тернопіль, 2005. – № 1.– С. 27 – 38.
10. Зелінська Т. М. Вимірювання особистісної амбівалентності у школярів і дорослих / Т. М. Зелінська // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія № 12 Психологічні науки : зб. наук. праць. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2007. – № 20 (44). – С. 147 – 152.
11. Зелінська Т. М. Вимірювання латентного материнства у дівчат юнацького віку / Зелінська Т. М. // Психологічні науки : зб. наук. праць

НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія № 12. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2008 – № 23(47). – С. 103 – 108.

12. Зелінська Т. М. Збалансована амбівалентність – переживання особистісного зростання / Т. М. Зелінська // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія № 12. Психологічні науки : зб. наукових праць : – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова. – 2010. – № 30 (54). – С. 59 – 64.

13. Зелінська Т. М. Механізми та етапи підтримуючого діалогу у консультиванні амбівалентних особистостей / Т. М. Зелінська // Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Інституту психології імені Г.С. Костюка. – К. : ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2012. – Том. Х. – Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія. – Вип. 22. – С. 162 – 172.

14. Зелінська Т. М. Типи розвитку амбівалентних особистостей та їх становлення в напрямку збалансованості / Т. М. Зелінська // Гуманітарний вісник ДНВЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» : – Вип. 25 : науково-теоретичний зб. – Переяслав-Хмельницький, 2012. – С. 327 – 331.

15. Зелінська Т. М. Феноменологічний аспект вивчення особистісної амбівалентності у студентів юнацького віку / Т. М. Зелінська // Проблеми сучасної психології : зб. наук. праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / за ред. С. Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої. – Вип. 16. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2012.– С. 389 – 398.

16. Зелінська Т. М. Практична допомога амбівалентним клієнтам на засадах мотиваційного інтерв'ю / Т. М. Зелінська // Вища освіта України. – Додаток 3 до № 1, Том 1. – Тематичний випуск «Міжнародні Челпановські психолого-педагогічні читання». – К.: Гнозис, 2012. – С. 124 – 129.

17. Зелінська Т. М. Психологічна допомога клієнтам з амбівалентністю / Т. М. Зелінська // Гуманітарний вісник ДНВЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет ім. Григорія Сковороди». – Додаток 1 до вип. 29, 1, Том III. – Тематичний випуск «Міжнародні Челпановські психолого-педагогічні читання». – К. : Гнозис, 2013.– С. 28 – 35.

IV. Статті у зарубіжних наукових фахових виданнях

1. Зелинская Т.Н. Психологические особенности развития личностной амбивалентности в юношеском возрасте / Т.Н. Зелинская // Мир психологии. – М., 2013. – № 2(74). – С. 200 – 211.

2. Зелинская Т.Н. Психотерапевтическая работа с сопротивлением и амбивалентностью личности / Т.Н. Зелинская // Мир образования – образование в мире. – М., 2013. – № 2(50). – С. 142 – 152.

3. Зелинская Т.Н. Экспликация содержания понятия амбивалентности в психологии / Т.Н. Зелинская // Новое в психолого-педагогических исследованиях. – М., 2013. – № 2(30). – С. 211 – 221.

4. Зелинская Т.Н. Психологические особенности амбивалентности ценностных ориентаций у студентов юношеского возраста / Т.Н. Зелинская // Вестник ТвГУ. Серия: Педагогика и психология. – Тверь, 2013.– № 2.– С. 23– 38.

V. Статті в інших наукових виданнях та матеріали конференцій.

1. Зелінська Т. М. Інноваційна технологія реконструкції гендерної батьківської ролі / Т. М. Зелінська // Соціальні технології : актуальні проблеми теорії та практики: міжвузівський зб. наук. праць. – Одеса: Астропринт, 2002. – Вип. 17–18. – С. 48 – 58.
2. Зелінська Т. М. Особливості психологічного консультування з урахуванням амбівалентності особистості клієнта / Т.Н. Зелінська // Імідж сучасного педагога: науково-практ. часопис. – Полтава, 2011. – № 1(110). – С. 62 – 65.
3. Зелінська Т. М. Гендерний погляд на материнство / Т. М. Зелінська // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції [«Гендер: реалії та перспективи в українському суспільстві»], (11 – 13 грудня 2003р.) / Міністерство освіти і науки України. – К. : «Фоліант», 2003. – С. 68 – 71.
4. Зелінська Т. М. Гендерні дослідження та їх інтеграція в систему інженерної освіти / Т. М. Зелінська // Матеріали науково-практичної конференції [«Реалії, проблеми та перспективи розвитку інженерної освіти»], (16 – 17 грудня 2003р.) / Міністерство освіти і науки України. Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу. – Івано-Франківськ, 2003. – С. 99 – 101.
5. Зелінська Т. М. Становлення гендерних досліджень і освіти в Україні / Т. М. Зелінська // Матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції [«Наука і освіта 2004»], (10 – 25 лютого 2004р.). Т.28. Психологія. – Дніпропетровськ : Наука і освіта, 2004. – С. 45 – 46.
6. Зелінська Т. М. Адикції високоамбівалентної особистості / Т. М. Зелінська // Матеріали науково-практичного семінару [«Методичні та теоретичні засади практичної психології»] : Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія № 12. Психологічні науки : зб. наук. праць. – К. : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2006. – № 10 (34). – С. 35 – 38.
7. Зелінська Т. М. Діагностування особистісної амбівалентності у гендерному вимірі / Т. М. Зелінська // Матеріали VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції [«Актуальні проблеми практичної психології»], (17 – 18 квітня 2008 р.) : зб. наук. праць Інституту психології, історії та соціології ХДУ. Частина I. – Херсон, ПП Вишемирський В.С., 2008. – № 20 (44). – С. 143 – 145.
8. Зелінська Т. М. Збалансована амбівалентність – шлях переживання особистісного зростання. / Т. М. Зелінська // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції [«Психологічна служба ВНЗ : досвід та перспективи розвитку»], (19 – 20 травня 2009р.) / Міністерство освіти і науки України. Запорізький Національний університет. – Запоріжжя : ЗНУ, 2009. – С. 58 – 60.
9. Зелінська Т. М. Здорове материнство в психологічному амбівалентному вимірі / Т. М. Зелінська // Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції з Міжнародною участю [« Освіта і здоров'я : Формування здоров'я дітей, підлітків та молоді в умовах навчального закладу »], (25 – 26 березня 2010р.) / Міністерство освіти і науки України. Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка. Сумський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти. – Суми : СОІПО, 2010. – С. 58 – 61.
10. Зелінська Т. М. Змістовні напрямки подолання амбівалентності особистості клієнта / Т. М. Зелінська // Матеріали III Міжнародної науково-практичної

конференції [«Актуальні проблеми психології особистості та міжособистісних взаємин»], (18 – 19 травня 2011 р.), / Національна академія педагогічних наук. Міністерство освіти і науки України. Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. / За ред. С. Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої – Кам'янець-Подільський : ПП «Медобори», 2011. – С. 90 – 92.

11. Зелінська Т. М. Амбівалентність як психологічна категорія / Т. М. Зелінська // Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції молодих учених та студентів [«Актуальні проблеми психології особистості та міжособистісних взаємин»], (19 квітня 2013 року, м. Одеса), / Національна академія педагогічних наук. Міністерство освіти і науки України. Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського». – Одеса, 2013. – С. 48 – 50.

АНОТАЦІЇ

Зелінська Т. М. Психологія особистісної амбівалентності в юнацькому віці. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.07. – педагогічна та вікова психологія. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Київ, 2014.

У дисертації вивчається психологія особистісної амбівалентності в юнацькому віці. В руслі особистісно-інтегративної парадигми утверджується положення про те, що вихідною засадою розвитку особистості на різних вікових етапах виступає її внутрішня амбівалентність.

Згідно з теоретичними положеннями особистісно-інтегративного підходу вибудовується авторська концепція розвитку особистісної амбівалентності. Вивчення генези особистісної амбівалентності в юнацькому віці здійснювалось у процесі реалізації таких основних концептуальних положень розвитку особистісної амбівалентності як: баланс, узгодженість протилежностей позитивного і негативного до одного об'єкта (одночасна смислова двовимірність чи послідовна смислова одновимірність); переживання амбівалентності майбутніх ролей матері та батька; вияви амбівалентності в опорі поведінки (слабкий, помірний, сильний). Створена структурно-динамічна модель особистісної амбівалентності дала можливість узагальнити особистісні чинники розвитку особистісної амбівалентності в процесі соціалізації, визначити розвиток внутрішнього світу, виявити критерії, показники, рівні структурно-динамічних та типологічних особливостей цього процесу. Розроблено та впроваджено у практику навчально-виховного процесу вищого навчального закладу експериментальну програму психологічного консультування гармонізації особистісної амбівалентності юнацтва.

Ключові слова: особистісна амбівалентність в юнацькому віці, особистісно-інтегративний підхід, структурно-динамічна модель,

амбіеквальність, амбівалентність соціальних установок, двовимірна амбівалентність, вияв амбівалентності в опорі поведінки, гармонійна амбівалентність, неузгоджена амбівалентність, дисгармонійна амбівалентність особистості юнацького віку.

Зелинская Т.Н. Психология личностной амбивалентности в юношеском возрасте. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени доктора психологических наук по специальности 19.00.07. – педагогическая и возрастная психология. – Киевский национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова, Киев, 2014.

В диссертации исследуется психология личностной амбивалентности в юношеском возрасте. В русле личностно-интегративной парадигмы выносятся положения о том, что исходным принципом развития личности на разных возрастных этапах является ее внутренняя амбивалентность. Дается авторское определение понятия «личностная амбивалентность» как свойство личности, которое характерно каждому индивиду и проявляется в одновременной или последовательной двойственности взаимоисключающе действующих противоположных сторон мотивов, эмоций, когний, поведения.

Согласно теоретическим положениям личностно-интегративного подхода разрабатывается авторская концепция генезиса личностной амбивалентности. Изучение генезиса личностной амбивалентности в юношеском возрасте осуществлялось в процессе реализации следующих основных концептуальных положений развития амбивалентности личности как: баланс, согласование позитивного и негативного отношения к одному объекту (одновременная смысловая двухмерность или последовательная смысловая одномерность); переживание амбивалентности будущих ролей матери и отца; проявление амбивалентности в сопротивлении поведения (слабое, умеренное, сильное).

В выдвинутых положениях обосновываются вопросы генезиса личностной амбивалентности, ее содержания, структуры, форм, типологических особенностей личности юношеского возраста; выявляется сущность психологических механизмов и закономерностей функционирования амбивалентности личности, основные подходы ее психодиагностики в юношеском возрасте.

Разработанная структурно-динамическая модель личностной амбивалентности позволяет обобщенно исследовать психологические факторы развития личностной амбивалентности в процессе социализации и развития внутреннего мира юношества, выявить критерии, показатели и уровни структурно-динамических компонентов, соответствующих форм и типов.

Определены психологические механизмы (рефлексия, ретрофлексия, частичная и глобальная интеграция, позитивная дезинтеграция) развития основных компонентов личностной амбивалентности (мотивационного, аффективно-когнитивного, поведенческого, системосоздающего), их критериев (стремление к принятию – страх отвержения; фрустрационная толерантность –

фрустрационная интолерантность; доброжелательность – агрессивность; интегральное Я – дезинтегральное Я), показателей (одновременное – последовательное проявление противоположностей; согласованное и несогласованное смысловое объединение позитивного и негативного), а также её формы (оптимизм, забота о себе, самоконтроль).

Обобщение полученных теоретических и эмпирических знаний о структуре, механизмах, уровнях, типологии личностной амбивалентности в респондентов юношеского возраста позволили сформулировать закономерности ее развития:

- иерархическое усложнение ценностных смысловых типов ориентаций, социальных установок как баланс, согласованность и гармония их амбивалентности у респондентов 17 – 20 лет, а также разбалансированность, несогласованность и дисгармония амбивалентности в кризисный период 20 – 21 года;

- усиление баланса, согласованности и гармонии личностной амбивалентности с 17 до 20 лет в компонентах ее структуры – мотивационного, аффективно-когнитивного, поведенческого, системосоздающего, а также ее разбалансированность, несогласованность и дисгармония в этих компонентах в юношей и девушек 20 – 21 года при переходе к ранней взрослости;

- системосоздающий компонент (интегральное Я – дезинтегральное Я) личностной амбивалентности выступает центральным возрастным новообразованием личности в юношеском возрасте.

Разработано и введено в практику учебно-воспитательного процесса высшего учебного заведения экспериментальную программу психологического консультирования юношей и девушек с целью гармонизации их личностной амбивалентности. Апробированная программа направлена на развитие целостного (интегрального Я – дезинтегрального Я) новообразования амбивалентной личности юношей и девушек при переходе к ранней взрослости.

Ключевые слова: личностная амбивалентность в юношеском возрасте, личностно-интегративный подход, структурно-динамическая модель, амбиэквивальность, амбивалентность социальных установок, двухмерная амбивалентность, проявление амбивалентности в сопротивлении поведения, гармоническая амбивалентность, несогласованная и дисгармоническая амбивалентность.

Zelinska T.M. Psychology of Personal Ambivalence at the Adolescent Age. – Manuscript.

Dissertation to obtain the degree of doctor of Psychological sciences in specialty 19.00.07 – Pedagogical and Age Psychology at the National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv, 2014.

Psychological foundations of personal ambivalence development at the adolescent age have been researched in the dissertation. In the scope of personal-

integrative paradigm, the statement that the output foundation of personality development at different age stages is ambivalence has been studied. The author's personal-integrative concept, based on principals of balance, conformity of opposites, ambivalence of role experience and stipulation of ambivalence by resistance in behaviour. The structural-dynamic model of personal ambivalence has been created and its components have been defined including motivational, affective-cognitive, behavioural and all personal, levels, psychological mechanisms, age regularities, forms and types. It has been experimentally affirmed the criteria, parameters and proven the effectiveness of the psycho-consultation process to harmonize the ambivalence during adolescence.

Key words: personal ambivalence at the adolescent age, personal-integrative approach, structural-dynamic model, ambi-equality, ambivalence of attitudes, two-dimensional ambivalence, expression of ambivalence in resistant behavior, harmonious ambivalence, inconsistent ambivalence, disharmonious ambivalence at the adolescent age.